
ЧАСТИНА II

ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ БІРЖІ

ПЛАН

- 2.1. Поняття, структура та управління біржею
- 2.2. Основи біржової справи та її ринкове призначення
- 2.3. Брокерське посередництво на біржі
- 2.4. Правила біржових торгів
- 2.5. Біржовий ринок України та його регулювання

Поняття та терміни для вивчення

засновники біржі, члени біржі, службовці біржі, відвідувачі біржових торгів, постійні відвідувачі, службовці товарних бірж, спеціалізовані органи (відділи), котирувальна комісія, комісія із стандартів та якості, біржовий арбітраж, комісія з торгової етики, комісія з прийому нових членів біржі, акціонерно-пайова форма взаємовідносин, брокерська форма взаємовідносин, абонентна форма взаємовідносин, комісійна форма взаємовідносин, разова форма взаємовідносин, змішана форма взаємовідносин, біржа, мета і основне завдання біржі, біржова торгівля, хеджування, біржовий контракт, біржовий стандарт, біржове посередництво, дилер, маклер, брокерська фірма, брокерське місце, договір-доручення, звіт брокера, ефективність брокерської діяльності, торгово-експертна стратегія брокера, регламент біржі, біржова інформація, біржовий процес, біржові торги, біржова зала, біржова сесія, біржові жести, біржові жаргони

2.1. *Поняття, структура та управління біржею*

Біржа організовується на основі добровільного рішення засновників про початок її діяльності, без обмеження строків функціонування. Засновниками біржі є учасники ініціативної групи, які укладають між собою угоду і є її організаторами. Склад засновників залежить від виду біржі.

Засновниками товарної біржі можуть бути фізичні і юридичні особи. За Законом України «Про товарні біржі і біржову торгівлю» засновниками бірж не можуть бути:

- центральні та місцеві органи державної влади і місцевого управління;
- страхові та інвестиційні компанії і фонди;
- громадські, релігійні та благодійні об'єднання і фонди;
- фізичні особи, яким заборонено займатися підприємницькою діяльністю.

Засновниками фондових бірж можуть бути лише професійні учасники ринку цінних паперів, а валютних бірж – комерційний банк, який володіє ліцензією на право здійснення валютних операцій.

Засновники виконують такі функції:

- розробляють внутрішньбіржові нормативні документи;
- набувають необхідне майно, спеціальну техніку;
- збирають статутний капітал у необхідному обсязі;
- підбирають учасників біржі;
- реєструють біржу у встановленому порядку;
- отримують ліцензії організатора біржової торгівлі;
- скликають загальні збори учасників біржі.

У більшості країн у діяльності бірж дозволяється брати участь іноземним фізичним і юридичним особам, що відповідають встановленим вимогам. У деяких країнах (в Канаді і Франції) іноземні особи не можуть бути членами біржі або їх участь у статутному капіталі бірж обмежена.

Кількість членів бірж, як правило, обмежена і залежить від розмірів статутного фонду і номінальної вартості однієї акції або паю. Акція дає змогу користуватися правами членів біржі. Вартість акцій відображає вартість «місця» на біржі. Місце – це власність члена біржі. Воно може бути продане, передане в оренду. Вартість місця визначає біржовий комітет залежно від співвідношення попиту і пропозиції. За законом «Про товарні біржі і біржову торгівлю» в Україні передбачається дві категорії членів бірж:

а) члени з повними правами (мають право брати участь у біржових торгах у всіх секціях і на визначену кількість біржових голосів на загальних зборах членів секції);

б) члени з обмеженими правами (володіють обмеженою кількістю голосів на загальних зборах).

Права членів біржі:

- брати участь у зборах та управлінні біржею;
- обирати і бути обраним в органи управління біржею;
- користуватись майном;
- здійснювати торгівлю від власного імені та за свій рахунок, а також і за рахунок клієнтів;
- брати участь у розподілі майна після ліквідації біржі.

Обов'язки членів біржі:

- дотримуватися статуту біржі і внутрішньобіржових нормативних документів;
- здійснювати капіталовкладення і додаткові внески, передбачені статутом;
- допомагати біржі здійснювати її діяльність в реалізації мети і подальшому розвитку.

Біржову торгівлю здійснюють члени біржі та особи, які мають відповідно до законодавства і правил біржової торгівлі право брати участь у біржових торгах. Склад учасників біржової торгівлі визначається залежно від виду біржі (фондова чи товарна) і прийнятими законодавчими актами. Операції на біржах проводять тільки професійні учасники, які спеціалізуються за різними видами біржової діяльності.

Склад учасників, які укладають угоди на товарних біржах, визначається правилами біржової торгівлі і може відрізнятися залежно від того, якою є біржа – відкритою чи закритою.

На відкритій біржі укласти угоди мають право:

- члени біржі та їх представники;
- брокери, акредитовані на біржі;
- постійні і разові відвідувачі, які отримали право на участь у біржових торгах.

На закритій біржі право укласти угоди мають:

- члени біржі та їх представники;
- брокери, акредитовані на біржі.

Відвідувачі (разові і постійні) обмежені у своїх правах як учасники біржових торгів порівняно з членами біржі і їхніми представниками.

Відвідувачі біржових торгів – це юридичні і фізичні особи, що не є членами біржі, але мають, відповідно до установчих документів біржі, права на укладання біржових угод.

Постійні відвідувачі є брокерськими конторами або незалежними брокерами, що мають право здійснювати біржове посередництво. Вони не беруть участі у формуванні капіталу та управлінні біржею, користуються послугами біржі і зобов'язані вносити платню за право на участь у біржовій торгівлі у розмірі, визначеному уповноваженим органом управління біржею. Надання постійному відвідувачу права на участь у біржових торгах на термін понад три роки забороняється. Чисельність постійних відвідувачів не повинна перевищувати 30% від загальної чисельності членів біржі. Разові відвідувачі біржових торгів мають право на укладання угод лише на реальний товар від свого імені і за свій рахунок.

Службовцями товарних бірж є фізичні особи, які беруть участь у діяльності бірж на основі трудового договору у формі контракту. Їм забороняється брати участь у біржових угодах і створювати особисті брокерські фірми, а також використовувати службу інформацію в особистих інтересах.

Службовцями біржі є:

- співробітники розрахункової групи відділу організації біржових торгів, що допомагають брокерам оформляти укладені угоди;
- працівники відділу (бюро) експертизи біржі – організують проведення експертизи товарів, що виставлені на торги, і надають необхідну консультацію учасникам торгів;
- працівники юридичного відділу біржі – надають консультації щодо оформлення укладених угод і складання біржових договорів;

· помічники брокерів – мають право бути присутніми в біржовому залі, але не мають права укладати угоди.

Відповідно до Закону України «Про товарну біржу» хід біржових торгів можуть контролювати уповноважені державні представники, члени біржового комітету (ради), члени ревізійної комісії, старший маклер і начальник відділу організації торгів на біржі.

Вони мають право:

- бути присутніми на біржових торгах;
- брати участь у загальних зборах членів біржі і зібраннях членів окремих секцій біржі з правом голосу;
- ознайомлюватися з інформацією про діяльність біржі, в тому числі з усіма протоколами зборів і засідань органів управління біржею та їх рішеннями;
- вносити пропозиції до Комісії з товарних бірж;
- здійснювати контроль за виконанням рішень Комісії з товарних бірж.

Органи управління біржею включають громадську і стаціонарну структури. Вищим органом управління громадською структурою є Загальне зібрання членів біржі, яке відбувається не рідше одного разу на рік. До компетенції загальних зібрань входять такі функції:

- а) загальне керівництво біржею і біржовою торгівлею;
- б) визначення мети і стратегій розвитку біржі;
- в) затвердження і внесення змін у внутрішньобіржові нормативні документи;
- г) формування органів управління, розгляд і затвердження бюджету, річного балансу, рахунків, розподілу прибутків;
- г) приймання нових членів біржі;
- д) затвердження кошторису витрат на утримання персоналу біржі, її філій та комітету;
- е) приймання рішення про ліквідацію біржі, затвердження ліквідаційної комісії і балансу.

Поточну виконавчу роботу здійснюють виконавчі органи.

Упродовж року управління біржею здійснює Біржовий комітет. Склад Біржового комітету формується лише з учасників і членів біржі. Він виконує наступні функції:

- заслуховує звіти Правління;
- вносить зміни в Правила торгівлі;
- здійснює підготовку проекту рішення Загальних зборів;
- здійснює підготовку до розгляду питань прийому і виключення членів біржі;
- керує біржовими торгами;
- встановлює розміри внесків, виплат, комісійних зборів;
- наймає та звільняє персонал біржі.

Рада Біржового комітету скликається його головою не рідше одного разу на три місяці. Позачергова рада може бути скликана:

- на вимогу ради директорів;
- на вимогу членів біржі.

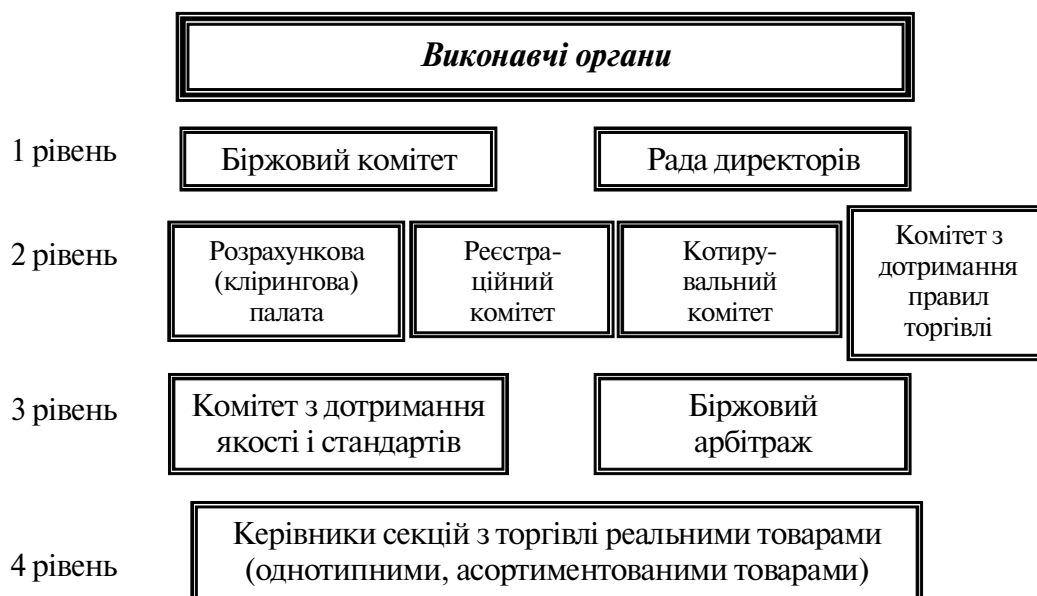
Дата чергового засідання Ради біржового комітету, місце засідання та порядок денний її членам повідомляється не пізніше як за 7 днів. Контроль за фінансово-господарською діяльністю біржі та її підрозділів здійснює контрольно-ревізійна

комісія (наглядова рада). Вона також аналізує адміністративно-господарську діяльність біржі та її підрозділів, оцінює правомірність рішень, які приймаються органами управління біржею, та готує пропозиції щодо їх вдосконалення.

До скликання загальних зборів членів біржі контрольно-ревізійна комісія здійснює документальну перевірку фінансово-господарської діяльності біржі (суцільну або вибірккову), її торгових, розрахункових, валютних та інших операцій.

Схема № 2.1

Виконавчі органи з поточної роботи

До скликання загальних зборів членів біржі контрольно-ревізійна комісія здійснює документальну перевірку фінансово-господарської діяльності біржі (суцільну або вибірккову), її торгових, розрахункових, валютних та інших операцій.

Поточне керівництво діяльністю біржі здійснює Виконавча дирекція. Виконавчого директора, його заступників, структуру та напрямок діяльності визначають Загальні збори членів біржі. Директор та службовці біржі не можуть бути членами біржі і працюють за контрактом.

Права виконавчого директора:

- без доручення діяти від імені біржі, представляти її в усіх інстанціях та організаціях;
- укладати договори, видавати доручення, відкривати в установах банків рахунки;
- здійснювати підбір та подання для затвердження Біржовим комітетом заступників виконавчого директора;

- видавати накази та розпорядження;
- затверджувати положення про структурні підрозділи біржі, про оплату праці її працівників.

До стаціонарної структури належать спеціалізовані та виконавчі органи, які здійснюють господарську діяльність, поточну роботу біржі та виконують рішення, які приймають Загальні збори членів біржі.

Підрозділами виконавчої структури, які здійснюють підготовку і проведення біржових торгів, зокрема, є:

- відділ реєстрації, який забезпечує реєстрування біржових посередників, ведення обліку реквізитів і кадрового складу, здійснює надання паролів, акредитацію брокерів, біржових перепусток;
- відділ економіки, який здійснює взаєморозрахунки між біржовими посередниками та біржею;
- відділ збору інформаційного банку, який отримує інформацію від посередників та клієнтів, цілодобово відповідає на запити брокерів;
- інформаційно-розрахунковий центр, який здійснює технічне обслуговування комп'ютерної техніки, акустику біржового залу і програмне забезпечення бази даних;
- відділ поширення біржової інформації, що займається поширенням біржової інформації серед брокерів та маклерів про результати торгів, які відбулися, товарні ринки, ринкову кон'юнктуру;
- відділ маклерів, який здійснює торги, реєструє операції, оформляє результати торгів, розпочинає торги, повідомляє про закінчення торгів;
- ф'ючерсний відділ, який реєструє біржових посередників для участі у ф'ючерсних торгах;
- аналітичний відділ, що розробляє методи аналізу біржової діяльності, опрацьовує аналітичну біржову інформацію з метою подання результатів до засобів масової інформації;
- служба безпеки, яка здійснює дотримання порядку перепусток, дотримання загальної дисципліни, забезпечує збереження майна.

Спеціалізовані органи (відділи) – це окремі біржові комісії та комерційні організації, які здійснюють специфічні функції щодо обслуговування біржових торгів. До складу спеціалізованих органів входять:

Котирувальна комісія – вона організовує облік різних видів цін (попиту, пропозиції, початкових, заключних, договірних), їх динаміку при завершенні біржових операцій. Інформація про ціни оформляється у біржових бюлетенях і розглядається як біржовий довідник. Біржовий бюлетень є каталогом опрацювання даних про ціни на товари, які були представлені на торги, динаміки зміни в ході торгів, а також заключних цін.

Комісія зі стандартів та якості – розробляє і контролює біржові стандарти, здійснює експертизи якості товарів, що котируються на біржі, вирішує питання прийому товарів для обігу на біржі.

Біржовий арбітраж – оперативно розглядає спірні питання, які виникають між членами біржі та іншими учасниками біржових торгів під час укладання та виконання біржових угод і юридичного консультування з питань біржової торгівлі.

Комісія з торгової (ділової) етики – виконує функції дотримання членами біржі та її учасниками норм і правил дисципліни виконання та проведення торгів. Крім перерахованих функцій, комісія виконує функцію контролю правил біржових торгів, інформування біржового комітету про порушення і підготовку відповідних документів. Комісія здійснює підготовку пропозицій про заміну повноважень учасників і представників.

Комісія з прийняття нових членів біржі виконує наступні функції: розглядає заяви про прийняття членів біржі, аналізує фінансове і господарське становище фірм, підприємств, що виявили бажання стати членами біржі, оцінює професійні та ділові якості нових членів біржі, розробляє прогнози і рекомендації біржовому комітету (раді директорів) про прийняття нових членів біржі.

Серед комерційних організацій, які створюються біржею, є розрахункова палата, біржові складські приміщення. До функцій розрахункової палати відносять: оперативне проведення розрахунків за біржовими операціями між клієнтами; регулювання процедури здійснення платежів.

Складські приміщення використовуються біржею для організації постачання товарів. Склади можуть належати біржам, а можуть бути орендовані.

Важливою умовою створення біржі є налагодження ефективного механізму економічних відносин бірж зі своїми клієнтами. Існують такі форми взаємовідносин клієнтів (підприємств) з біржами:

- акціонерно-пайова;
- брокерська;
- абонементна;
- комісійна;
- разова;
- змішана.

Акціонерно-пайова форма взаємовідносин визначає взаємовідносини, суть яких полягає в тому, що підприємства можуть брати участь у створенні біржі, купувати акції або паї біржі, в такий спосіб стаючи акціонерами або пайовиками, тобто засновниками.

Акціонерам або пайовикам, як засновникам або дійсним членам бірж, надається право створювати власні брокерські контори, укладати біржові угоди, бути посередниками під час їх реалізації. Засновники біржі володіють правом брокера, мають доступ до комерційної інформації, а також безкоштовне брокерське місце (одне або кілька). Засновник може внести свій пай грошовими коштами або, згідно з рішенням Загальних зборів, матеріальними цінностями.

Засновник, що вніс пай, має право відкрити брокерську контору і отримувати прибуток як комісійні від клієнтів або маржі від дилерської діяльності. У разі виходу засновника з членів біржі йому, за бажанням, повертається внесений пай або його вартість на момент виходу. Засновниками можуть бути приватні особи, якщо це не суперечить чинному законодавству.

Члени біржі сплачують щорічний внесок, який протягом року не повертається, але дає право на безкоштовне користування послугами біржі.

Брокерська форма взаємовідносин передбачає право участі в біржовій торгівлі брокера (підприємства), що купує брокерське місце або акредитацію на біржі (реєстрація за плату) брокерської контори. Брокерські місця, згідно з правилами біржо-

вих торгів та зі статутом конкретної біржі, можуть продаватися як паралельно з передплатою на акції, так і після завершення передплати, а також тоді, коли статутний капітал уже сформовано.

Правом відкриття брокерських контор і укладання угод від імені клієнтів та за свій рахунок володіють засновники й члени бірж. Біржа має незначний процент загальної суми угод на своє утримання. Оплату послуг брокерів не регламентують.

Брокерські контори допомагають продавцям і покупцям знайти один одного. Брокерська контора бере на себе зобов'язання знаходити оптимальні варіанти виконання замовлень клієнтів з урахуванням їхніх інтересів від моменту запиту до часу укладання угоди.

Абонементна форма взаємовідносин біржі з учасниками торгів полягає в тому, що вони купують абонемент на право участі у торгах протягом визначеного терміну.

Комісійна форма взаємовідносин передбачає обслуговування біржовими брокерами на комісійних умовах. Брокерська контора надає платні послуги клієнтам. Плата становить визначений відсоток від суми угоди. Для придбання товару або його реалізації підприємство має надавати брокерській конторі доручення на право укладання угоди, точно зазначивши назву товару, його технічні характеристики, ціну, умови поставки, розрахунків тощо. Воно має внести завдаток (часто від 3% суми угоди) шляхом перерахування коштів на розрахунковий рахунок біржі. Якщо угоду укладено, суму завдатку враховують у загальній сумі оплати послуг брокерської контори, якщо ні - завдаток негайно повертають.

Разова форма взаємовідносин - це разове брокерське обслуговування за принципом вхідних квитків.

Кожна із зазначених форм взаємовідносин бірж з підприємствами має свої переваги й недоліки. Але в чистому вигляді будь-яка з них сьогодні використовується нечасто. Біржі, як правило, використовують змішану форму взаємовідносин з підприємствами, поєднуючи кілька з розглянутих вище форм.

2.2. Основи біржової справи та її ринкове призначення

Як свідчить досвід створення і функціонування бірж на Заході, всі вони започатковувались і будували свою роботу:

- за наявності реального товару;
- за умов існування в державі нормальних економічних відносин, заможних покупців і потужних виробників.

Перехід від торгівлі наявним товаром до торгівлі терміновими контрактами передбачає наявність не тільки закордонних покупців, а й цілком дієздатних виробників та посередників.

Біржа (від лат. bursa, нім. Borse – гаманець) як особливий інститут ринкової інфраструктури функціонує:

- на ринку капіталу;
- на товарному ринку;
- ринку робочої сили.

На кожному з них діє свій вид біржі.

Біржа – це така форма організації ринку, за якою здійснюються вільна торгівля цінними паперами (фондова біржа), товарами (товарна біржа), наймання ро-

бітників (біржа праці) і формуються ринкові (біржові) ціни (курси) на продукцію на основі фактичного співвідношення попиту і пропозиції.

Біржа (від латинського «вища») означає регулярно функціонуючий ринок, або торговельний заклад, в якому укладаються різноманітні угоди, в тому числі здійснюються купівля-продаж цінних паперів, валюти, товарів масового споживання та засобів виробництва.

Біржа – це своєрідний аукціон, де є достатня кількість відповідних предметів купівлі-продажу, де працюють чесні і добросовісні продавці та купівельно спроможні покупці, які готові здійснювати переговори та укладати угоди.

Термін «біржа» тлумачився по-різному:

- «... великий торговий центр, який розміщувався у показовому місці»;
- «...проміжок часу торгів, зборів, зібрання купців»;
- «...зібрання купецької гільдії та будинки, де проходили зібрання».

Основна причина появи біржі – значне зростання обсягів операцій на ярмарках. Ярмарок виявився непристосованим до цього і почав затримувати торговий процес. Виникла потреба в іншому способі організації торгівлі, який забезпечував би різке прискорення укладення торговельних угод. Попит і пропозиція в такому випадку швидко знаходять один одного, покупці і продавці оперативно входять у контакт і швидко міняються ролями, укладаючи зустрічні угоди.

Мета і основне завдання біржі полягають, як правило, не в одержанні великого прибутку самою біржею, а у створенні таких умов для торгівлі, які дають змогу одержати великі прибутки учасникам біржової торгівлі, які переважно є членами біржі, за рахунок скорочення надлишків при закупівлі і продажу товарів, прискорення обігу капіталу, страхування від несприятливих змін цін і т. ін. З цією метою біржа виконує цілий ряд функцій, що забезпечують проведення торгівлі особливим, специфічним «біржовим» способом.

У загальному вигляді основні функціональні особливості товарної біржі як специфічної форми гуртового підприємства, що організує торгівлю, зводяться головним чином до таких:

а) кожна товарна біржа в умовах ринкової економіки має чітко визначений предмет торгівлі, тобто коло товарів, що мають дозвіл на торгівлю (так званих біржових товарів), перелік яких передбачається правилами біржової торгівлі, прийнятими певною біржею.

На зарубіжних товарних біржах торгівля ведеться, як правило, обмеженим колом товарів, масовою, якісно однорідною продукцією, окремі види (сорти) якої взаємозамінні для споживачів. Це сприяє концентрації біржової торгівлі, стандартизації контрактів і створює передумови для високоефективної організації торговельних операцій. До розряду класичних біржових товарів належать: сільськогосподарська продукція (зерно, м'ясо, худоба та ін.) і продукція її переробки (цукор, рослинні масла тощо), нафта і нафтопродукти, кольорові і дорогоцінні метали, ліс. Історично біржа виникла, «закріпилася» на ринку і продовжує відігравати на ньому важливу роль головним чином саме тому, що вона оволоділа ринком порівняно невеликої кількості товарів (переважно сировинних);

б) важлива особливість товарної біржі – проведення торгів на постійній основі, регулярно, завжди в одному місці і в наперед визначений час. При цьому

біржі розміщуються, як правило, в місцях виробництва або споживання продукції (у великих промислових або торгових центрах);

в) безпосередньо на біржі, в її торговому залі під час торгів (проведення біржових сесій, зборів) товар, як правило, відсутній. У цьому й схожість з комерційними посередницькими центрами і відмінність від товарного ринку. Тобто торг на біржі відбувається без пред'явлення товарів як таких: інколи за зразками і пробами на основі біржових стандартів, які вже склалися. Тільки при проведенні на біржі операцій з негайною поставкою (операцій «спот» або «кеш») вимагається, щоб товар був на одному зі складів біржі або на складі продавця. При здійсненні форвардних операцій товар може перебувати в дорозі. Ф'ючерсні (термінові) угоди взагалі не вимагають наявності товару (він, як правило, ще не виготовлений на момент угоди);

г) важливою функціональною особливістю товарних бірж і умовою виконання укладених угод з метою купівлі-продажу реального товару (а не контракту) є функціонування при біржах розвинутої виробничої інфраструктури, насамперед складської мережі, що забезпечує надання клієнтам послуг щодо зберігання, пакування товарів, виконання транспортно-експедиційних операцій;

г) сама біржа як торговельне підприємство (її персонал), на відміну від інших форм гуртової торгівлі (дилерів, гуртових торговельних фірм, торгових будинків тощо), нічого не купує і не продає, тобто ніяких угод з купівлі-продажу не укладає. На біржі, на відміну від гуртового ярмарку, торгують, як правило, не виробники чи інші власники товарів та їхні кінцеві споживачі, а уповноважені посередники - брокери, які є членами біржі, тобто укладання угод є правом і функцією членів біржі;

д) найбільш характерною особливістю бірж, що відрізняє їх від більшості інститутів посередництва на товарному ринку, є властиві тільки їм специфічні форми організації торговельних процесів і операцій, які ґрунтуються на високому ступені стандартизації не тільки предмета (товарів, контрактів), а й правил ведення торгів, змісту й умов здійснення біржових угод, процедури проходження замовлень, порядку розрахунків за угодами тощо. Кожна біржа функціонує згідно з прийнятими на ній правилами біржової торгівлі, розробленими та затвердженими самою біржею.

Особливе значення для досягнення високого рівня організації біржової торгівлі має стандартизація біржових контрактів. На сучасних вітчизняних ринках угоди практично оформляються контрактом, єдиною уніфікованою формою, в яку за згодою сторін вносяться різні умови угоди: кількість і ціна товару, конкретні строки його поставки, умови доставки (чиїм транспортом), форма розрахунку за товар та ін. З розвитком і здійсненням біржової торгівлі, особливо з появою ф'ючерсних бірж, у біржових строкових контрактах стандартизується все, крім ціни і строку (позиції) поставки товару: його обсяг (біржова одиниця та базисний сорт), умови доставки і франкування, форма розрахунків. Це сприяє полегшенню організації біржової торгівлі, максимальному скороченню часу на здійснення угод, збільшенню обороту бірж і прискорює обіг капіталів;

е) однією з особливостей і важливою перевагою товарних бірж в умовах цивілізованого ринку є те, що угоди на біржах можуть укладатися з метою як продажу або купівлі реального товару, так і страхування від можливої зміни ціни на товари

(ф'ючерсні, строкові угоди), тобто купівлі-продажу не товару, а біржових контрактів на товар (паперові, або фіктивні угоди).

Характерна особливість сучасних зарубіжних бірж – високий рівень стандартизації товарів і їх якості. Це забезпечує високу оперативність торгівлі, швидкість укладення біржових угод, проведення пов'язаних з ними операцій.

Завдання біржі – не постачання сировини, капіталу, валюти, а організація, впорядкування, уніфікація ринків сировини, капіталу і валюти. Біржа забезпечує попит на сировину, який безпосередньо не зв'язаний з її використанням. Поза біржею попит на сировину пред'являють споживачі сировини – виробники фабрикатів. У цілому попит залежить від реального споживання.

Біржа має справу з попитом на ті чи інші товари, який безпосередньо не пов'язаний з необхідністю у їх використанні. На біржі завжди має місце пропозиція товарів, яка безпосередньо не пов'язана з їх виробництвом. Купівля заради продажу, а продаж заради купівлі вирівнює попит і пропозицію. На біржовому ринку завжди є попит і пропозиція, питання тільки в тому, за якою ціною пропонується і вимагається товар. Біржовий товар завжди можна купити і продати – він ліквідний. Біржова торгівля забезпечує можливість того, що при існуючих в даний момент цінах не буде ні дефіциту, ні затоварювання. Основними рисами товарної біржі є:

- купівля-продаж здійснюється не товарами, а контрактами на доставку;
- угоди на продаж укладаються на стандартні товари у великих партіях;
- регулярність товарів дозволяє зосереджувати велику кількість покупців і визначити базові ціни;
- повна свобода проведення актів купівлі-продажу стосовно обсягів та цін;
- всі операції здійснюються за біржовими правилами.

Сучасна товарна біржа - це ринок контрактів на поставку товару. Важливим чинником стабілізації цін є гласність укладання угод, публічне встановлення цін на початку і в кінці біржового дня, обмеження денного коливання цін у встановлених біржовими правилами межах.

Біржа виступає ринковим механізмом, який приводить у дію систему стандартів, незалежно від того, вироблені вони самою біржею чи державою; гарантує якість товару і тому встановлює товарні стандарти на різні вироби, сорти, реєструє марки фірм, допущені до біржової торгівлі.

Біржа забезпечує оптимальний розподіл первинних сировинних ресурсів і товарів. У цьому проявляється її товаропровідна функція. Біржа стає середовищем, в якому виробник і покупець мають можливість зустрітися і одержати інформацію про попит, пропозицію, ціни.

Зараз створюються не тільки біржі, а й організації, що за своєю структурою їх нагадують, які є перехідними типами між ярмарком, великим торговим домом і біржею. Поступово з-поміж них будуть виділятися лідери, які включатимуться у мережу гігантів, або повертатимуться в середньогуртову торгівлю (торгові дома, центри, комісійно-посередницькі підприємства).

Основними принципами біржової торгівлі є:

- прив'язаність до певного місця і часу, тобто біржова торгівля проводиться тільки в спеціально відведеному для цього процесу місці і тільки у встановлений для роботи час;

· підпорядкованість встановленим правилам біржової торгівлі. Кожна біржа розробляє свої правила торгівлі на конкретній біржі, і всі учасники біржової торгівлі зобов'язані їх дотримуватися. Недотримання правил карається штрафом чи виключенням із членів біржі;

· публічність, тобто біржова торгівля ведеться у присутності всіх членів біржі або з їх відома;

· гласність, тобто результати біржової торгівлі відкриті для широкого загалу, відомості про них поширюються через засоби масової інформації;

· регулювання з боку держави і суспільства; держава через свої законодавчі та нормативні акти встановлює правила, згідно з якими біржі проводять свою діяльність.

Економічні засади діяльності товарної біржі передбачаються її організаційно-правовою формою (товариство з обмеженою відповідальністю або акціонерне товариство) і особливостями виконуваних функцій.

Для здійснення своєї діяльності біржа використовує на правах власності конкретне майно, створені біржею фонди (основні і обігові), які відбиваються на її балансі. Біржі належить також майно, придбане на засадах, не заборонених законодавством.

Майно товарної біржі формується за рахунок:

- пайових, вступних і періодичних членських внесків;
- надходжень від біржових операцій і надання послуг підрозділами біржі;
- штрафів за порушення статуту товарної біржі і правил біржової торгівлі;
- інших грошових надходжень, що не суперечать чинному законодавству.

До власних засобів біржі належить: статутний фонд, резервний (страховий) та інші фонди, створені за рахунок прибутку згідно з установчими документами біржі, інші засоби, одержані з вказаних вище джерел.

Статутний фонд створюється за рахунок вступних внесків (паїв) засновників і членів бірж, поповнюється за рахунок частини чистого прибутку та інших джерел. Резервний (страховий) фонд має становити не менше 25% статутного фонду і формується за рахунок щорічних відрахувань 5% суми чистого прибутку від передбаченого в статуті розміру фонду.

Балансовий прибуток біржі утворюється як різниця між виручкою за надані послуги і поточними витратами (надлишками), що складаються з матеріальних і прирівняних до них витрат і затрат на оплату праці.

Виручка (прибутки) формується з надходжень від біржової діяльності, оплати за послуги, надані біржею та її підрозділами. Організація функціонування товарної біржі як специфічного торгово-посередницького підприємства ґрунтується на організаційних та функціональних засадах.

Отже, *товарна біржа* є господарським товариством, найчастіше товариством з обмеженою відповідальністю або акціонерним товариством. Ці форми вважаються оптимальними і найбільш доцільними для такого типу підприємств, зумовлюють особливості створення організаційної структури і економічного механізму товарної біржі, статус і права її членів на участь в управлінні біржею.

Біржова торгівля – один із видів підприємницької діяльності, товарна біржа – одна з конкретних організаційних форм підприємництва. Як суб'єкт господа-

рювання біржа (підприємство) здійснює свою діяльність на засадах самоврядування та господарської самостійності, є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, власний розрахунковий, валютний та інші рахунки в банках, печатку зі своєю назвою.

Діяльність товарної біржі визначається, значною мірою, дотриманням певних вимог, а саме:

- товарні біржі можуть існувати в різноманітних формах. Вони створюються державними органами, акціонерними та пайовими товариствами. Це добровільні господарські об'єднання підприємств, організацій, брокерських фірм та громадян;

- засновники і члени товарної біржі зобов'язані забезпечити відповідні умови для публічних торгів (фіксовані і відомі всім бажаним час і місце біржових зборів, оголосити всі заявки на біржових зборах) та зареєструвати всі угоди, що укладаються на біржі;

- біржа не може займатися безпосередньою торговельно-посередницькою діяльністю. Мета біржі полягає не в одержанні максимального прибутку, а у сприянні розвитку торгівлі та регіонального ринку в цілому, визначенні об'єктивного рівня ринкових цін на товари (котирування), страхуванні угод. При цьому всі учасники біржового процесу мають перебувати в рівних умовах.

Процес створення біржі охоплює шість основних етапів:

- Ініціатори цієї справи (підприємства, організації з різною формою власності, фізичні особи) створюють робочу групу.

Підприємство, що бере участь у біржовій торгівлі, має змогу найбільш вигідно продати, купити або обміняти товар, одержати інформацію про рівень попиту і пропозиції, про платоспроможність і надійність контрагента, а також застрахувати себе від несприятливих коливань цін на ринку.

- Визначається перелік товарів, у реалізації яких буде спеціалізуватися товарна біржа. Основними ознаками біржового товару є стандартизація, взаємозамінність, низький рівень монополізації і масовість виробництва.

- Визначається місцезнаходження біржі. При цьому необхідно насамперед враховувати наявність розвинутої інформаційної мережі та складських площ.

- Створення товарної біржі – вибір її потенційних засновників. Використовують інформацію, зібрану ініціаторами у процесі господарської діяльності, а також інформацію інших організацій, наприклад, статистичних і банківських органів тощо. При виборі потенційних засновників керуються їхніми можливостями фінансувати створення біржі, залучати на біржові торги матеріальні ресурси, рівнем престижу і репутації, зв'язками з підприємствами, організаціями, громадськістю.

- При створенні бірж основну увагу слід приділити рекламі товарної біржі серед її майбутніх засновників. Рекламування біржової діяльності здійснюють під час безпосередньої зустрічі або телефоном. Реклама поєднується з опитуванням про обсяг товару, який засновники могли б продавати (обмінювати) на біржі в майбутньому, і про обсяги купівлі ними товарів на біржі.

- Реєстрація і ліцензування діяльності біржі. Всі організації, що бажають здійснювати біржову діяльність, повинні у встановленому порядку одержати ліцен-

зію на право такої діяльності в Держкомітеті з антимонопольної політики і підтримки нових економічних структур.

При створенні бірж особливо важливого значення набуває визначення специфіки біржових товарів і правильний їх вибір для біржової торгівлі. Це можливо на основі аналізу багаторічної зарубіжної практики біржової торгівлі.

Для забезпечення організаційно-правових засад діяльності біржі, її реєстрації і одержання ліцензії необхідні такі документи:

- заповнена за встановленою формою заява на реєстрацію біржі;
- заповнена за встановленою формою заява на видачу ліцензії;
- статут біржі;
- установчий договір;
- свідоцтво про державну реєстрацію;
- правила торгівлі на біржі;
- ордер на приміщення для проведення торгів або відповідний договір оренди на це приміщення.

Статут, правила торгівлі та інші документи біржі мають передбачати такі положення:

- укладення угод лише на біржових зборах і через механізм відкритого торгу;
- реєстрація угод і доведення інформації про неї до учасників біржових торгів у ході біржових зборів;
- інформування учасників торгівлі про ціни біржових угод;
- опублікування даних про товари (біржові операції, котирування тощо), що допущені до торгівлі на певній біржі;
- заборона найманим службовцям біржі брати участь у біржових угодах і створювати особисті брокерські контори;
- заборона найманим службовцям біржі прямо або опосередковано використовувати або передавати службову інформацію іншим особам для здійснення біржових операцій.

Головними принципами діяльності бірж є:

- застосування вільних (ринкових) цін;
- відкрите і публічне проведення біржових торгів;
- рівноправність учасників біржових торгів.

Положення статуту, правила торгівлі та інші документи біржі повинні відповідати чинному законодавству.

Товарні біржі наділяються певними правами, реалізація яких дає змогу забезпечити належний рівень організації і високу ефективність біржової торгівлі.

Важливим правом товарної біржі для здійснення її специфічних функцій на ринку є право самостійно встановлювати свої правила біржової торгівлі та біржового арбітражу, обов'язкові для всіх учасників торгів. Законодавство передбачає лише загальні критерії, яким повинні відповідати біржові угоди, і визначає порядок їх виконання та правила біржової торгівлі, а також визначає заборону на окремі дії її учасників.

Кожна товарна біржа має право розробляти з урахуванням державних стандартів власні біржові стандарти на товари (вимоги до якості окремих товарів), а також свої типові контракти. Тому, наприклад, виробнику, перш ніж виходити

на конкретну біржу, необхідно уважно ознайомитися з вимогами до якості товарів, які можуть встановлюватися цією біржею, а також із змістом біржових контрактів, якими оформляються здійснювані на ній угоди.

Вивченню особливостей роботи бірж, їх структури, складу, рівнів управління допомагає їх класифікація, тобто об'єднання у певні групи, відповідно до вибраної ознаки класифікації.

У світовій практиці залежно від виду біржового товару розрізняють товарні (товарно-сировинні), фондові, валютні біржі. В Україні товарну біржу розглядають як організацію з правами юридичної особи, яка формує гуртовий ринок внаслідок організації і регулювання біржової торгівлі, що здійснюється у формі біржових торгів, які проводяться у визначеному місці і у визначений час за встановленими нею правилами.

Створення акціонерних товариств, зростання випуску підприємствами акцій, використання державою цінних паперів довготермінового інвестування і фінансування державних програм приводять до появи й інтенсивного розширення ринку цінних паперів. У ході розвитку і формування ринку цінних паперів виникає необхідність у створенні спеціальних органів, головними функціями яких будуть організація торгів, контроль і регулювання обороту цінних паперів та руху майна тощо. Такими органами є фондові біржі, існування яких зумовлене світовою практикою функціонування фінансових ринків.

Таблиця № 2.1

Класифікація бірж

<i>Ознаки класифікації</i>	<i>Види бірж</i>	<i>Підвиди бірж</i>
За видами біржових торгів	Фондові Товарні Валютні Змішані	Товарно-сировинні товарно-фондові
За роллю держави в організації біржі (принцип організації)	Публічно-правові (державні) Приватноправові (приватні) Змішані Акціонерно-пайові	-
За легітимністю учасників біржових торгів	Відкриті Закриті Змішані	Ідеально відкриті Відкриті змішаного типу
За рівнем спеціалізації	Універсальні Спеціалізовані Змішані	Вузькоспеціалізовані Широкої спеціалізації
За характером товару та видом укладених угод	Реальні Ф'ючерсні Спотові Опціонні Форвардні Змішані	-

(продовження)

За специфікою участі в торгах і взаємовідносин з покупцями і продавцями	Акціонерно-пайові Брокерські Абонементні Комісійні Разового обслуговування Змішані	-
За місцем та географією торгівлі	Міжнародні Національні	-
За сферою діяльності	Центральні Міжрегіональні Локальні	-

Основними ознаками класифікації бірж є:

- сфера діяльності;
- вид біржового товару;
- статус біржі;
- учасники біржових торгів;
- домінуючий вид біржових угод;
- місце і роль у міжнародній торгівлі;
- види товарів, які є об'єктом біржового торгу.

Фондові біржі мають громіздку, затратну і неефективну ієрархічну вертикальну систему галузевого перерозподілу фінансових ресурсів. Тому фінансова біржа являє собою постійно діючий ринок цінних паперів. Вона створює можливості для мобілізації фінансових ресурсів і їх використання при довготерміновому інвестуванні виробництва, державних програм.

За принципом організації (ролі держави у створенні біржі) за кордоном розрізняють три види бірж:

- публічно-правові (державні біржі);
- приватноправові (приватні біржі);
- змішані (акціонерно-пайові).

Для організації і обслуговування ринку іноземної валюти створюють спеціальні валютні біржі, які з огляду на свою специфіку і значення на сучасному етапі найбільш жорстко контролюються державою (в особі НБУ) на відміну від інших видів бірж. Світовий досвід показує, що торгівля валютою об'єднується з торгівлею цінними паперами і проводиться на фондових біржах.

Біржі, які мають публічно-правовий характер, контролюються державою і створюються на основі Закону про біржі. Членом такої біржі може стати будь-який підприємець певного регіону, занесений у торговий реєстр і який має визначений розмір обороту. Такі біржі поширені в Європі (Франція, Бельгія, Голландія).

Біржі, які мають приватноправовий характер, характерні для Англії і США. На ці біржі відкритий доступ лише вузькому колу осіб, які входять у біржову корпорацію. Кількість членів таких бірж обмежена. Біржі такого виду, як правило, є пайовими товариствами. Їх статутний капітал ділиться на визначену кількість паїв (сертифікатів). Кожен член біржі має володіти хоча б одним паєм (сертифікатом), який дає йому право укладати угоди в приміщенні біржі.

Змішані біржі також характерні для континентальної Європи. Найбільш поширені вони серед фондових бірж. Для таких бірж властивим є те, що в руках держави знаходиться частина акцій біржі, що дає їй право направляти в органи управління представників виконавчої влади і таким чином контролювати діяльність біржі.

За легітимністю участі відвідувачів у торгах, біржі можуть бути закритими, відкритими і змішаними.

У торгах на закритих біржах беруть участь її члени, які виконують роль біржових посередників, тому доступ безпосередніх покупців і продавців у біржовий зал закритий. Сучасні біржі за кордоном в основному є закритими, оскільки біржова торгівля пов'язана з високим ризиком і вимагає високої професійності. У торгах на відкритих біржах, крім постійних членів і біржових посередників, можуть брати участь і відвідувачі. При цьому відкриті біржі бувають двох типів:

- чисто («ідеально») відкрита біржа, на якій контрагенти не зобов'язані користуватися послугами посередників. Їх може і не бути, оскільки на таких біржах забезпечується вільний доступ у біржове коло продавців і покупців, тобто вона характеризується прямими зв'язками виробників і споживачів (продавців і покупців);

- відкрита біржа змішаного типу, на якій безпосередньо з продавцями і покупцями угоди можуть укладати дві групи посередників:

- 1) брокери, які працюють від імені і за рахунок клієнта;

- 2) дилери, які здійснюють операції на біржі від свого імені і за свій рахунок.

Рівень відкритості біржі безпосередньо пов'язаний з її торговельною стратегією. Дуже часто відкритість біржі використовується з рекламною метою або для пошвавлення торгів. До того ж відкритість бірж можна пояснити нерозвиненістю біржового механізму, який дозволяє брати участь у торгах непрофесійним учасникам біржового ринку.

За рівнем спеціалізації біржі поділяються на універсальні (загального типу) і спеціалізовані. Такий поділ бірж переважно використовується для класифікації товарних бірж.

На універсальних біржах ведуться торги за широким колом різноманітних товарів.

Спеціалізовані біржі мають товарну спеціалізацію або спеціалізацію за групами товарів. Серед них виділяють біржі широкого профілю і вузькоспеціалізовані.

Як показує світова практика, перевагами спеціалізованих бірж є:

- зниження витрат торгівлі;
- послаблення впливу монопольних виробників;
- виявлення ціни, на яку можуть орієнтуватися продавці і покупці (виробники і споживачі);
- кваліфіковане опрацювання біржового стандарту;
- укладання ф'ючерсного контракту на продукт спеціалізованої біржі.

За характером товару та видом угод, які укладає біржа, світова практика розрізняє наступні види бірж:

- реального товару;
- ф'ючерсні;
- опціонні;
- змішані.

Біржа реального товару є характерною для початкового етапу біржової торгівлі, їй притаманні регулярність відновлення торгу, прив'язаність торгівлі до визначеного місця та підпорядкованість встановленим правилам. На біржах реального товару укладання угод здійснюється за відсутності товару як такого на основі його описової характеристики.

На сьогодні за кордоном біржі реального товару збереглися лише в окремих країнах і мають незначний оборот. Вони є, як правило, однією з форм гуртової торгівлі товарами місцевого значення, ринки яких відрізняються низькою концентрацією виробництва, збуту і споживання або створюються в країнах, що розвиваються, з метою захистити національні інтереси при експорті найважливіших для цих держав товарів. Вважають, що в економічно розвинутих країнах бірж реального товару майже не залишилося. Сьогодні ці біржі займаються в основному розробленням типових контрактів, а також збиранням інформації про ринки реальних товарів.

За рахунок розширення біржової торгівлі створюються біржі нового типу - ф'ючерсні. Основними ознаками ф'ючерсної торгівлі є:

- фіктивний характер угод;
- зв'язок з ринком реального товару через страхування (хеджування), а не через поставку товару;
- завчасно строго визначена і уніфікована споживча вартість товарів;
- повна уніфікація поставки товарів.

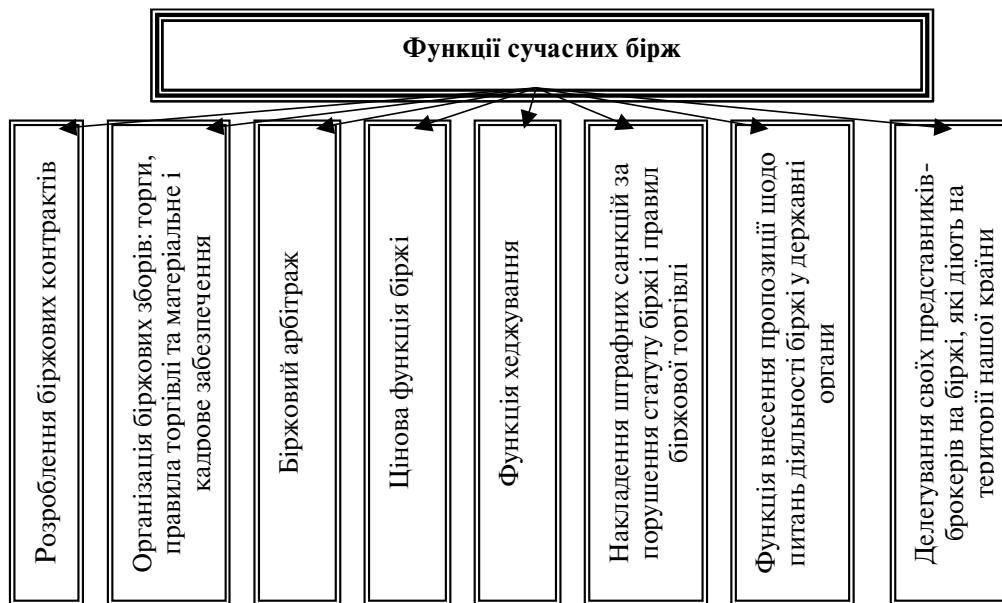
Опціонні біржі використовуються для підсилення страхування учасників біржової торгівлі, оскільки вони дають можливість для покупців опціонів обмежити можливості отримання збитків при укладанні біржових операцій.

Опціонні біржі, на відміну від ф'ючерсних, виникли у 80-х роках ХХ сторіччя і успішно функціонують на багатьох міжнародних біржах. Залежно від місця і ролі бірж у світовій торгівлі, виконуваних функцій і орієнтації на ринок їх прийнято поділяти на міжнародні та національні. Міжнародні біржі є видом постійно діючого гуртового ринку, який охоплює кілька держав і на якому здійснюються угоди купівлі-продажу на визначені біржові товари.

Міжнародні біржі обслуговують конкретні світові товарні і фондові ринки. У роботі таких бірж можуть брати участь представники ділових кіл різних країн. Характерними особливостями міжнародних бірж є забезпечення вільного перерахунку прибутку, одержаного з біржових операцій, а також укладання спекулятивних (арбітражних) угод, які дають можливість одержувати прибуток за рахунок різниці котирувальних цін на біржах різних країн. Міжнародні біржі поділяються на товарні, фондові і валютні.

Міжнародні товарні біржі переважно зосереджені в трьох країнах: Англії, США, Японії. Частка цих країн у 90-х роках минулого століття становила 98% всього міжнародного біржового обороту. До міжнародних товарних бірж зараховують: в Англії - Лондонську біржу ФОКС, Лондонську біржу металів та ін.; у США - біржі, розташовані у Нью-Йорку і Чикаго; в Японії - біржі, які здійснюють угоди з товарами, що функціонують на світовому ринку. До міжнародних бірж належать і деякі біржі, що обслуговують регіональні ринки, на яких укладаються угоди за окремими видами товарів, наприклад, Паризька, Сіднейська, Гонконгська біржі.

Функції бірж

До міжнародних фондових бірж належать Нью-Йоркська, Лондонська, Токійська фондові біржі.

Національні біржі діють у межах однієї окремо взятої держави, враховуючи особливості розвитку виробництва, обігу і споживання товарів, характерні для конкретної країни.

Залежно від сфери діяльності біржі в нашій країні можна умовно поділити на центральні (столичні), міжрегіональні і регіональні (локальні).

Основними функціями біржі є:

· Організація біржових зборів для проведення публічних торгів. Дана функція включає:

- організацію біржових торгів;
- розроблення правил біржової торгівлі;
- матеріально-технічне забезпечення торгів;
- навчання персоналу біржі;
- розроблення кваліфікаційних вимог для учасників торгів.

Для організації торгівлі біржа насамперед має знаходитися у зручному «ринковому місці» (біржовому залі), що могло б умістити потрібну кількість продавців і покупців, які ведуть відкриту біржову торгівлю. Використання сучасних електронних засобів зв'язку не потребує фізичної присутності торгуючих в одному місці, а дозволяє вести торгівлю через електронні комп'ютерні термінали. Але і в цьому випадку біржа покликана забезпечувати високоефективну систему електронної торгівлі.

Організація торгівлі вимагає від біржі розроблення і суворого дотримання правил торгівлі, тобто норм і правил поведінки учасників торгу в залі.

Матеріально-технічне забезпечення торгів включає обладнання біржового залу, робочих місць учасників торгів, комп'ютерне забезпечення всіх процесів на біржі.

Для ведення біржових торгів біржа повинна мати висококваліфікований штаб працівників.

Члени біржі, які беруть участь у біржових торгах, мають знати правила роботи на біржі, мати необхідні знання і практичні навички у всіх сферах діяльності, пов'язаних з біржовою торгівлею.

· Розроблення біржових контрактів. Ця функція біржі включає:

- стандартизацію вимог до якісних характеристик біржових товарів;
- стандартизацію розмірів партій активу, який лежить в основі контракту;
- розроблення єдиних вимог до розрахунків за біржовими угодами (включаючи умови і строки поставок за контрактами, взаєморозрахунок і розрахунки з біржею).

· Біржовий арбітраж, або вирішення спірних питань за укладеними біржовими угодами під час біржових торгів. Ця функція біржі має дуже важливе значення: з одного боку, як міра впливу на торговців, які збираються діяти шляхом обману, а з другого — як спосіб вирішення суперечок, які виникають під час торгів через неточні записи, збої в системі комп'ютерного забезпечення та інші помилки.

· Цінова функція біржі. Ця функція біржі має два аспекти. Перший - це те, що завданням біржі є не лише виявляти ринкові ціни, а водночас їх регулювати з метою недопущення незаконних маніпуляцій з цінами на біржі. Другий аспект - це функція цінового прогнозування біржі:

- виявлення і регулювання біржових цін. Біржа бере участь у формуванні і регулюванні цін на всі види біржових товарів. Концентрація попиту і пропозиції на біржі, укладення великої кількості угод виключають вплив неринкових чинників на ціну, роблять її максимально наближеною до реального попиту і пропозиції. Біржова ціна встановлюється у процесі її котирування, що розглядається як найважливіша функція біржі. При цьому під котируванням розуміють фіксування цін на біржі впродовж кожного дня її роботи і реєстрацію курсу валюти чи цінних паперів, ціни біржових товарів:

- ціноутворююча і функція цінового прогнозування, зосередження на біржі продавців і покупців товарів, масовий характер біржових угод і їх великі масштаби через те, що торгівля ведеться зазвичай великими партіями товарів, перетворює біржові ціни в ринкові ціни на біржові товари, які, як правило, мають в основі формування цін на інші товари. В результаті біржові ціни виконують функцію ціноутворення, стають його основою поряд зі ставками заробітної плати, нормами амортизаційних відрахувань.

На біржі торгують товарами (контрактами) з поставкою через кілька місяців після дати укладення угоди, тим самим проходить процес щоденного прогнозування цін на майбутні дати поставки товару, тобто має місце реальне цінове прогнозування і не тільки цін на біржові товари, а й на всі інші активи.

· Функція хеджування або біржове страхування учасників біржової торгівлі від ненадійних для них коливань цін. Для цього на біржі використовуються спеціальні види операцій і механізми їх укладення.

· Накладання штрафних санкцій за порушення статуту біржі і правил біржової торгівлі.

· Функція внесення пропозиції щодо питань діяльності біржі у державні організації.

· Функція делегування своїх представників-брокерів на біржі, які діють на території інших країн.

Біржовий товар є об'єктом торгівлі на біржах. Характерними рисами біржового товару і сировини є:

- масовість виробництва і споживання;
- стандартність;
- збереженість;
- транспортабельність;
- незалежність якісних ознак товарів від конкретного споживача;
- коливання цін під впливом природних, сезонних, політичних та інших чинників.

Світові біржі використовують приблизно 75 видів товарів. Це товари, які пройшли лише первинну обробку, тобто сировина і напівфабрикати. Вони поділяються на дві групи.

Перша група - це сільськогосподарські товари і товари лісівництва та продукти їх переробки (приблизно 50 видів):

- зернові (пшениця, кукурудза, овес, ячмінь);
- олійно-насіненні (бавовняне насіння, соя, боби, соєва олія, шрот);
- живі товари і м'ясо (велика рогата худоба, свині, м'ясо);
- текстильні товари (бавовна, джут, шерсть, натуральний і штучний шовк, льон);
- харчові товари (цукор, кава, какао-боби, рослинна олія, картопля, перець, яйця, арахіс, концентрат апельсинового соку);
- товари лісівництва (пиломатеріали, фанера);
- натуральний каучук.

Друга група - це мінеральна сировина і напівфабрикати (близько 15-20 видів):

- кольорові метали (мідь, олово, цинк, свинець, нікель, алюміній та ін.);
- дорогоцінні метали (срібло, золото, платина та ін.);
- товари нафтового комплексу (нафта, бензин, газ, мазут та ін.).

В Україні, згідно з Тимчасовими правилами проведення біржових торгів, стандартний товар визначається як біржовий товар певної якості за стандартизованих умов торгівлі (обсяг угоди, час, місце і умови поставки, методика, визначення якості). Перелік існуючих в Україні стандартів на товари налічує п'ять груп, кожна з яких, відповідно, включає підпункти за якісними параметрами.

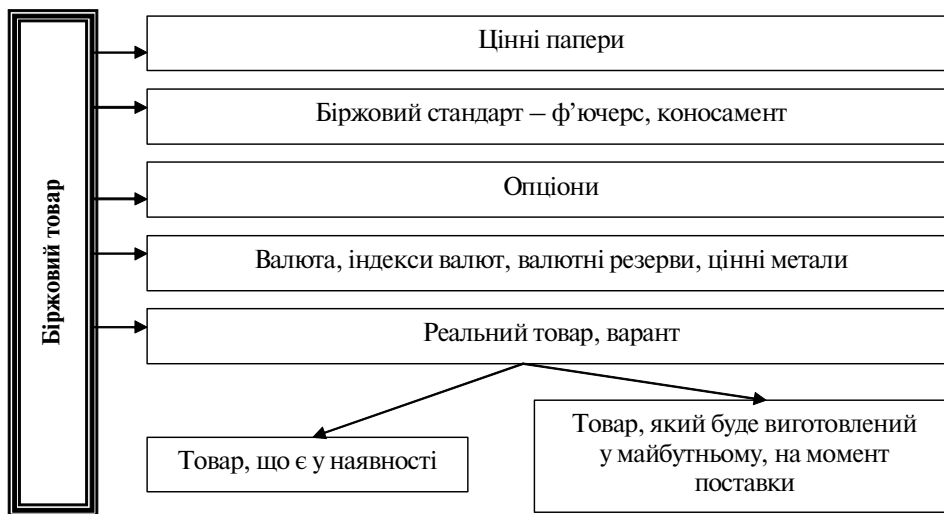
Біржові товари - це насамперед однорідні за сортом і цінністю знеособлені товари масового виробництва і споживання, причому загально визнані їх типи (стандартти, марки), що мають більш або менш постійні характеристики і цілком визначену ціну. Такі товари прийнято називати замінними. Визначальною рисою біржового товару є не краща його якість, а відповідність визначеному зразку, стандарту.

Стандартизація товарів забезпечується належною мірою на всіх товарних біржах. Як на біржах реального товару, так і на ф'ючерсних біржах правилами встановлюються базова та базисна якість товарів. Звичайно, вона відповідає найбільш поширеному сорту чи марці товару. Якість і ціна цього сорту береться за основу.

Тому на біржах реального товару акцент ставиться на стандартизації різних сортів, а на ф'ючерсних біржах - на тому, щоб кількість сортів чи марок товарів, дозволених на доставку (база контракту), була достатньою для запобігання можливим маніпуляцій з цінами. Через це на ф'ючерсних біржах база контракту, звичайно, розширюється за рахунок інших поширених сортів (марок), на які встановлюються фінансові знижки або надбавки до ціни базисної якості, і дозволяється поставка кількох взаємозамінних сортів.

Схема № 2.3

Етапи розвитку біржового товару

Біржовий стандарт передбачає також право продавця на вибір складського приміщення, де відбувається передача-приймання товару. Власник складу приймає товар на зберігання і виписує на кожну партію товаророзпорядчий документ - варант, який також є біржовим товаром.

Покупець отримує при купівлі контракту оплачений варант (оплата за термін зберігання). Коли товар перепродується, новий покупець, у свою чергу, знову оплачує варант і т. д. Таким чином, разом з контрактом варант переходить від одного власника до іншого. Останню суму оплачує кінцевий власник товару. За збереження якості товару несе відповідальність склад.

Залежно від виду товарів витрати на його страхування на час зберігання становлять від 2 до 6% від вартості партії за місяць.

Характерною рисою товару, який продається на товарних біржах, поряд з масовим характером його виробництва і споживання, вільного ціноутворення, є якість товару.

Якість продукції – це сукупність характеристик об'єкта, які покликані задовольнити встановлені і передбачені потреби. Вона залежить від фізичних, хімічних, біологічних, естетичних, ергономічних, економічних та інших вимог.

У зв'язку з необхідністю отримувати інформацію про товари, до неї ставлять наступні вимоги:

- повнота інформації;
- максимальна достовірність;
- загальна оцінка товару більшістю учасників торгів.

На сьогодні основними джерелами інформації про якість товарів є:

- реклама;
- висновки експертизи спілок споживачів;
- стандарти.

Рекламна інформація має на меті показати основні переваги конкретного товару порівняно з аналогічними та привернути увагу широких верств споживачів. Експертні висновки виконують наступну функцію: попереджують споживачів про небезпеку (безпеку), пов'язану з придбанням і використанням біржового товару. Експертні висновки скрупульозно подають інформацію про негативні властивості або вплив їх на стан здоров'я людини.

Найбільш повну достовірну інформацію про якість товарів містять стандарти, які встановлюють перелік вимог до продукції та кількісне значення цих властивостей, наявність стандартних вимог не тільки до одного якогось підвиду товарів, а до групи товарів.

При оцінюванні біржового товару учасники торгів звертають увагу на:

- інформацію про якість, подану в стандартах;
- сертифікацію продукції (кваліфіковане обґрунтування якості товарів та відповідність стандартам);
- сертифікацію системи якості як засобу підтвердження здатності виробника забезпечити високу якість і стабільність виробництва.

У практиці зустрічаються випадки зниження якості та знецінення через порушення вимог пакування, неправильне зберігання, транспортування внаслідок механічних, кліматичних, біологічних пошкоджень, що веде до кількісних і якісних змін. У цих випадках проводять контроль якості на біржових складах. При цьому визначають:

- відповідність товарних якостей вимогам стандартів;
- зниження сортності товарів при транспортуванні і зберіганні;
- відповідність якості договірній ціні;
- правильність оцінювання і переоцінювання товарів, обсяги природного зменшення;
- причини бракування товарів;
- правильне найменування товарів, призначення і відповідність маркуванню, наявність товарно-транспортних документів.

2.3. Брокерське посередництво на біржі

До біржових торгів в операційну залу допускаються лише учасники торгів. До них відносяться біржові посередники, якими є уповноважені Біржовим комітетом особи як із числа членів біржі, так і спеціально для цього наймані, які мають досвід роботи на біржовому ринку. Ними можуть бути брокери, дилери, трейдери, клерки, маклери.

Біржовий посередник проводить роботу з формування своєї постійної клієнтурри, в інтересах якої він укладає угоди з купівлі, продажу або обміну біржового товару. Біржовий посередник також укладає угоди для підприємств або організацій, які не є його постійними клієнтами.

До біржових посередників відносяться:

Брокери – члени бірж, які укладають контракти на продаж або купівлю товарів від імені і на замовлення клієнтів та отримують за свою роботу комісійну винагороду у визначеному розмірі. Брокери працюють за терміновими контрактами з брокерською конторою, якщо інше не передбачене договором між брокерською конторою і членом біржі, що її відкрив. Оплата послуг брокерів за посередництво і представлення інтересів клієнтів при укладенні угод здійснюються у формі винагороди, що становить певну фіксовану частку в комісійному відсотку, одержуваному брокерською конторою за виконані угоди. Конкретні розміри винагороди встановлюються між брокером і брокерською конторою.

Оплата інших послуг брокера (консультування, участь в експертизах тощо) здійснюється за згодою зареєстрованих сторін або в порядку, встановленому Загальними зборами членів біржі.

Брокери виконують такі функції:

- посередництво при укладанні угод шляхом прийняття доручень (наказів) клієнтів біржі та підбору відповідних контрагентів;
- представництво інтересів клієнтів шляхом ведення біржових операцій і укладання угод від свого імені за їхній рахунок;
- консультування торгуючих із питань, пов'язаних із укладанням біржових угод, у тому числі з питань якості і властивостей товару;
- документальне оформлення угод і представлення їх до реєстрації в реєстраційному бюро;
- підготовка за завданнями Біржового комітету висновків з різноманітних питань торгової практики, торгової кон'юнктури і т. ін., зокрема, за біржовими угодами, зробленими без участі брокерів;
- участь як експерта у виробництві експертиз на загальних підставах, встановлене Положенням про Експертне бюро;
- інші функції, що не суперечать Статуту, Правилам біржової торгівлі та іншим документам, які регламентують діяльність біржі.

Брокер діє або на підставі заявки, що надійшла з інформаційно-довідкового відділу, або за письмовим чи усним дорученням (наказом), відданим брокеру безпосередньо членом або відвідувачем біржі.

Успішність брокерської роботи на біржі залежить від:

- доброї обізнаності з біржовим товаром, який є об'єктом торгівлі;
- правил торгівлі тієї біржі, на якій він працює;
- вміння вести біржові торги;
- знаходження правильного підходу до клієнтів, яких він представляє на біржі;
- визначення доходу від тих угод, які укладаються з його ініціативи на біржі.

При відборі брокерів для роботи на біржовому ринку вони зобов'язані скласти відповідні іспити та одержати сертифікат, що засвідчує рівень їхніх знань і навичок для здійснення брокерської діяльності.

Біржові брокери, як і інші співробітники біржі, мають зберігати в таємниці інформацію про операції клієнтів, що проводяться за їх участю, і можуть надавати відомості про ці операції лише на вимогу прокуратури, слідчих, судових органів та за спеціальним розпорядженням Біржового комітету.

Дилери – члени біржі, здійснюють біржове або торговельне посередництво за свій рахунок і від свого імені. Вони мають місце на біржі, проводять котирування; прибутки одержують за рахунок різниці в ціні купівлі та продажу біржових товарів, а також за рахунок зміни курсів цінних паперів і валют.

Дилери виконують такі функції:

- виявляють можливості (умови) для проведення спекулятивних біржових операцій, які ґрунтуються на інформації товарної біржі про попит і пропозицію на продукцію;
- здійснюють купівлю та продажу реального товару, ф'ючерсних та опціонних угод на товарній біржі від свого імені та за власний рахунок з метою отримання прибутку від різниці у цінах;
- оформляють укладені угоди, відповідно до законодавства;
- використовують усі транспортно-складські та інші операції, пов'язані з переміщенням товару.

Оплата діяльності дилера залежить виключно від прибутку, який він одержує у процесі своєї діяльності, оскільки він самостійно організовує і здійснює свою діяльність та визначає власний рівень доходу.

Дилери є одним з найбільш поширених інститутів посередництва. Дилери (дилерські фірми) – основна посередницька ланка між сільськогосподарським машинобудуванням, хімічною, комбікормовою промисловістю та іншими агропромисловими компаніями, з одного боку, і фермерськими господарствами – з другого.

Залежно від сфери діяльності дилери поділяються на дві групи: дилери, які функціонують на ринку реального товару, та біржові дилери.

До першої групи належать підприємства (фірми, компанії та ін.), а також окремі фізичні особи, які здійснюють купівлю-продаж товару, тією чи іншою мірою реально (прямо або опосередковано) беруть участь у його русі від виробників до споживачів.

Біржові дилери – це особливий вид торговців-спекулянтів на біржах, які здійснюють спекулятивні операції за власний рахунок і на свій ризик. Предметом купівлі-продажу біржових дилерів є не реальний товар, а контракт на товар, тобто вони торгують правом на товар.

До категорії посередників належить також інститут спекулянтів в умовах ринкової економіки. Цей інститут численний і різноманітний, при цьому в різних країнах його представники називаються по-різному.

Так, особливий інститут спеціалістів на ринку реального товару на товарних, фондових і валютних біржах становлять джобери.

Джобер (від англ. – jobber) – це особа (фірма), яка скуповує великі партії товарів для швидкого перепродажу. Біржовий механізм джобери використовують переважно з метою гри на підвищення або зниження цін на товари, курси цінних паперів і валют.

Окрему групу біржових спекулянтів-професіоналів складають **трейдери** (від англ. trade – торгівля, ремесло), які вкладають гроші в спекулятивні операції (тор-

гують за власний рахунок) на порівняно тривалий період (кілька днів, тижнів або навіть місяців), сприяючи переходу капіталів з одного ринку на інший.

Залежно від того, на яких видах різниці в цінах діють трейдери, вони поділяються на професійні групи. Основні з них – **арбітражисти** (від франц. Arbitrage – посередник у просторі), які грають на різниці в цінах на біржах окремих регіонів і країн, і **спредери** (від англ. spread – поширювати), які грають на різниці в цінах на товар у часі (в окремі місяці, періоди).

Дрібних спекулянтів, непрофесійних торговців на біржі називають публікою, інститут (групи) непрофесійних приватних маклерів у біржовому обороті – кулісою, а неофіційних біржових посередників, маклерів, які укладають біржові угоди без участі офіційних маклерів, – кулісьє.

Кожен дилер або трейдер може наймати клерків-помічників. На Чиказькій товарній біржі клерки мають жовті піджаки і повинні перебувати поза «ямою». В «ямі» серед брокерів і трейдерів знаходиться лише клерк у блакитному піджаку – це особа, що фіксує ціни. У нього рація, і за кожної зміни ціни контракту він зобов'язаний повідомити про це по рації.

У торговій залі знаходяться і клерки у світло-зелених піджаках. Це контролери, які надають інформацію про угоди раніше укладені, а потім визнані помилковими, їх завдання – знайти учасників таких угод і виправити помилки. Є в залі також клерки-сишики, які стежать за дотриманням правил торгівлі брокерами і трейдерами.

Клерки є фізичними особами, які беруть участь у діяльності біржі на основі трудового договору у формі контракту.

Серед учасників біржової торгівлі важливе місце займають ф'ючерсні комісійні купці – ФКМ. Ця категорія посередників уповноважена надати всі види послуг клієнтам. У США така посередницька біржова система включає близько 400 ФКМ, що мають понад 50 тисяч торгових представників у всьому світі. ФКМ забезпечує виконання послуг і діє як клірингові агенти за угодами своїх клієнтів. Деякі ФКМ займаються лише ф'ючерсною торгівлею, інші надають повний комплекс брокерських послуг, що включають операції з акціями, облігаціями та іншими фінансовими інструментами.

Система біржового посередництва має кілька організаційних форм:

- Брокерська фірма – це, як правило, приватне індивідуальне чи колективне (групове) підприємство, яке є юридичною особою і власником майна та прибутку (за вирахуванням податків та інших обов'язкових платежів до бюджету).

- Брокерська контора – підприємство з правами юридичної особи, яке створене підприємством-власником – членом біржі. Майно і прибуток брокерської контори належить не їй, а підприємству, що її створило (власнику).

- Брокерське бюро – це, як правило, госпрозрахунковий підрозділ підприємства, який займається брокерським посередництвом, діє на підставі свого положення з правом відкривати рахунок у банку.

Брокерські фірми найчастіше мають статус малого підприємства. Сьогодні брокерські фірми виступають основними дійовими особами на біржі. Це пов'язано з універсальністю організації брокерської справи, що дозволяє створювати такі фірми вже існуючим організаціям або групі осіб на принципах спільної власності. Брокерські фірми створюються членами-засновниками біржі, які внесли при її

організації свій пайовий (акціонерний) внесок, або юридичними особами, що купили брокерське місце тимчасово чи за акціонерним принципом.

Брокерська фірма повинна мати свою постійну адресу, розрахунковий банківський рахунок, печатку, штамп тощо. Співпрацівники брокерської фірми поділяються на керівників і біржових брокерів, котрі, як правило, працюють постійно, мають пайовий внесок у капіталі фірми, а також допоміжний персонал і брокерів-агентів, що працюють за наймом.

Реєстрація брокерської фірми здійснюється за такими документами:

- заявою акціонера, засновника брокерської фірми;
- нотаріально засвідченими копіями засновницьких документів;
- завіреною копією рішення відповідних органів влади про реєстрацію брокерської фірми у формі юридичної особи.

Діяльність брокерської контори фінансується членом біржі, що її відкрив, якщо інше не передбачене укладеним між ними договором або іншими документами. Прибуток брокерських контор формується за рахунок комісійних процентів від суми угод, укладених за дорученнями клієнтів.

Порядок взаємовідносин біржі з брокерськими конторами визначається Статутом біржі. Біржовий комітет, Виконавча дирекція та інші органи не втручаються у взаємовідносини між конторою і членами біржі, які її відкрили (за винятком тих випадків, коли на цьому наполягають обидві сторони).

Брокерські фірми реєструються в спеціальному реєстрі брокерських фірм. Після реєстрації брокерська фірма отримує відповідне свідоцтво.

Завданнями брокерських контор є:

- приймання, передача і виконання вказівок щодо біржових операцій;
- внесення депозиту і маржі в розрахункову палату;
- ведення рахунків і звітності;
- надання інформації про кон'юнктуру ринку;
- консультації для клієнтів.

Функції брокерської фірми:

- укладання за дорученням замовника угод на біржі;
- купівля-продаж товару, контрактів, товарообмінних операцій, цінних паперів;
- організація угод між клієнтами поза біржею;
- надання клієнтам консультацій з питань біржової і маркетингової діяльності, збирання необхідної комерційної інформації;
- документальне оформлення укладених угод;
- інші функції, що не суперечать чинному законодавству і нормативним актам відповідної біржі.

Звертаючись до послуг брокерської фірми, клієнти мають такі переваги:

- збільшується обсяг торгових операцій без зростання власних на це затрат;
- є можливість користуватися послугами висококваліфікованого торгового персоналу;
- затрати на послуги, пов'язані з проведенням торгових операцій за участю брокерської фірми, обчислюються у розмірі визначеного відсотка від їх обсягу.

Вагоме значення брокерські фірми мають на фондовому ринку, де без професійного посередника неможливо провести жодної операції. Скориставшись по-

слугами фондового брокера, клієнти мають змогу купити (продати) акції за ціною, що відповідає сьгоднішньому дню.

Діяльність брокерської фірми фінансується за рахунок прибутків, одержаних за посередницьку діяльність і плати за різні маркетингові послуги, надані клієнтам.

Виконуючи доручення клієнта, брокерська фірма укладає угоду від його імені і, як правило, не бере участі в розрахунках між контрагентами угоди. На її розрахунковий рахунок надходять лише комісійні. Проте можливий варіант купівлі брокерською фірмою товару з подальшим його перепродажем. У цьому випадку вона проводить дилерські операції, а її прибуток становить різницю між ціною купівлі і продажу. Для укладання біржових угод брокерська фірма з біржею укладає договір про надання їй брокерського місця. В договорі вказана вартість брокерського місця, кількість працюючих на біржі брокерів від конкретної фірми, кількість помічників, права і обов'язки сторін, строк дії договору і умови його дострокового розриву.

Брокерські місця на біржі продаються. Брокерські місця продаються на біржових торгах або проведених аукціонах юридичним і фізичним особам України й інших держав, включаючи зарубіжні країни, при цьому фізичні особи повинні бути зареєстровані у встановленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності. Брокерські місця продаються за цінами, що укладаються на торгах і аукціонах з урахуванням пропозиції і попиту, проте не менше встановленої «стартової» ціни. Зниження останньої припускається за рішенням Виконавчої дирекції, узгодженим з Президентом біржі, і з подальшим повідомленням на черговому Біржовому комітеті.

Операції з продажу брокерських місць здійснюються біржею через відповідні брокерські контори (фірми), якими право реалізації зазначених місць набувається на аукціонній основі. Номінальна («стартова») ціна на торгах визначається Виконавчою дирекцією. Взаємовідносини біржі і брокерської контори, що одержала право реалізації брокерського місця, встановлюються договором.

Покупці брокерських місць одержують права і обов'язки, передбачені Статутом біржі і дійсним положенням, після реєстрації угоди на біржі (аукціоні), акредитації на біржі у встановленому порядку, за умови внесення в 10-денний термін на рахунок біржі не менше 30 % від вартості брокерського місця. При невнесенні такої суми в зазначений термін угода з продажу брокерського місця вважається недійсною.

При оплаті власником 30-ти відсотків від вартості брокерського місця йому видається тимчасове свідоцтво. Власник зобов'язаний не пізніше шести місяців із моменту продажу внести на рахунок біржі повну вартість брокерського місця, після чого йому видається постійне свідоцтво, яке не є цінним папером. Свідоцтво повинне містити дані про номінальну («стартову») ціну, а також про ціну, за якою було придбано брокерське місце.

Власники брокерських місць зобов'язані укласти з біржею договір про спільну господарську діяльність за встановленою типовою формою і пройти реєстрацію на біржі.

Кошти, що надійшли за брокерські місця, зараховуються на рахунок 96 «Цільове фінансування і цільові надходження» та спрямовуються Виконавчою дирекцією на фінансування біржової діяльності.

Право власності на брокерське місце отримується після оплати власником повної вартості. Брокерське місце надає право власнику на відкриття брокерської контори (фірми) та участь у біржових торгах на загальних підставах, відповідно до Тимчасових правил біржової торгівлі.

Власник брокерського місця користується всіма правами членів біржі, передбаченими Статутом, за винятком:

- участі в роботі органів управління біржі всіх рівнів із правом вирішального голосу;
- права на частку прибутку, одержуваного від діяльності біржі, і того, що розподіляється між членами в порядку, встановленому Статутом біржі.

Наступний продаж брокерського місця може бути здійснений його власником через брокерські контори (фірми) за курсовими цінами на торгах цієї або інших бірж, зокрема і закордонних. Право на відчуженість виникає тільки після повного викупу брокерського місця власником.

У випадку ліквідації біржі відшкодування вартості брокерського місця його власнику не повертається. При реорганізації (злитті, розукрупненні тощо) за власником брокерського місця зберігається право працювати на торгах у новоутворених структурах господарської (біржової) діяльності.

Власники брокерських місць здійснюють свою діяльність на біржі відповідно до установчих документів, Тимчасових правил біржової торгівлі, локальних нормативних актів біржі, а також чинного законодавства.

Окремо з брокерською фірмою укладається угода про надання інформаційних послуг, за якою біржа зобов'язується передавати брокерам фірми всі відомості, що надходять до біржового інформаційного каналу, крім інформації, яка становить комерційну таємницю, а брокер зобов'язується сплатити вступний внесок за підключення до абонентної мережі і щомісячну плату за користування каналом. Одна брокерська фірма може обслуговувати від кількох десятків до кількох тисяч постійних клієнтів і, крім того, мати замовлення від клієнтів (тимчасових, разових).

На міжнародних біржових ринках як для індивідуальних клієнтів, так і для великих компаній існує широкий вибір брокерських фірм. Велика компанія, яка здійснює торгівлю великими партіями товарів, вибирає не одну, а кілька брокерських фірм (можливо, дві-три), що мають досвід роботи з великими обсягами замовлень. Компанії менших розмірів надають перевагу середнім брокерським конторам (фірмам), хоча в них і більш високі ставки комісійних, але є більше часу на аналіз біржових ринків і на роботу з кожним клієнтом.

Враховується також спеціалізація брокерів. У біржовій торгівлі нафтою на біржах Нью-Йорка і Лондона є брокери, що працюють з нафтовими промисловцями, і брокери, які надають послуги індивідуальним спекулянтам.

Вибираючи не одного, а кількох брокерів (брокерські фірми) клієнт може через одного з них розміщувати свої замовлення за угодами, а від інших отримувати інформацію про ситуацію на ринку і консультації. Крім цього, деякі фірми мають кількох брокерів з тою метою, щоб жоден з них не мав повного уявлення про операції клієнта.

Структура і штат брокерської фірми, оплата зайнятих у ній осіб встановлюються її власником або керівником залежно від рівня прибутковості фірми. У штат

брокерської контори входять її керівник (старший брокер), брокери і необхідний технічний персонал. Керівник брокерської контори і брокери призначаються членом біржі, який відкрив брокерську контору, якщо інше не передбачене договором між брокерською конторою і членом біржі. Брокери, як правило, спеціалізуються на операціях із певними видами товарів або товарними групами.

Перед призначенням керівник брокерської контори і брокери повинні витримати кваліфікаційний іспит, що організовується щорічно Біржовим комітетом, а також пройти реєстрацію й одержати дозвіл на ведення біржових операцій як із реальним товаром, так і за строковими угодами. Поряд із реєстрацією в державних органах, керівник брокерської контори і брокери реєструються також Біржовим комітетом тієї біржі, при якій відкрита ця брокерська контора. Для того щоб бути допущеним до кваліфікаційного іспиту, необхідно подати дві рекомендації членів біржі, які мають письмово засвідчити високу компетентність претендента з обраного фаху, його знання ринку і незаплямовану комерційну репутацію. Члени біржі відповідають за дані ними рекомендації. У випадку серйозних проступків із боку керівника брокерської контори або брокера на членів біржі, що дали їм свої рекомендації, можуть бути накладені відповідні стягнення.

Кількість брокерів у брокерській конторі визначається членом біржі, що її відкрив, за погодженням із Біржовим комітетом, виходячи з розмірів біржового обороту і розміру паю, внесеного членом біржі до Статутного фонду.

Брокери працюють з брокерською фірмою за строковим контрактом, якщо інше не передбачено договором між брокерською фірмою і членом біржі, що її відкрив.

Структура брокерської фірми в умовах ринку повинна:

- всебічно сприяти вирішенню тієї мети і завдань, які передбачені установчими документами. Це означає, що в структурі обов'язково мають бути спеціальні підрозділи, діяльність яких спрямована на виконання цих завдань;
- забезпечувати оптимальне поєднання і координацію діяльності всіх підрозділів фірми;
- забезпечувати спрямування діяльності кожного підрозділу на кінцеві результати роботи цієї фірми в цілому;
- бути гнучкою, тобто включати в себе елементи розвитку і адаптації до нових умов і зовнішнього середовища.

Сама по собі структура не забезпечить виконання вищеперелічених умов. Багато що залежить від рівня професійної компетентності брокерів, працюючого персоналу і керівників фірми та від розробленої системи оплати праці.

Основними завданнями груп брокерів-приймальників замовлень від покупців і продавців біржового товару є:

- 1) своєчасне виконання замовлень клієнтів з купівлі-продажу біржових товарів (контрактів) на товарній біржі;
- 2) аналіз кон'юнктури біржового і позабіржового ринків з метою купівлі-продажу біржових товарів (контрактів) за найбільш вигідними цінами.

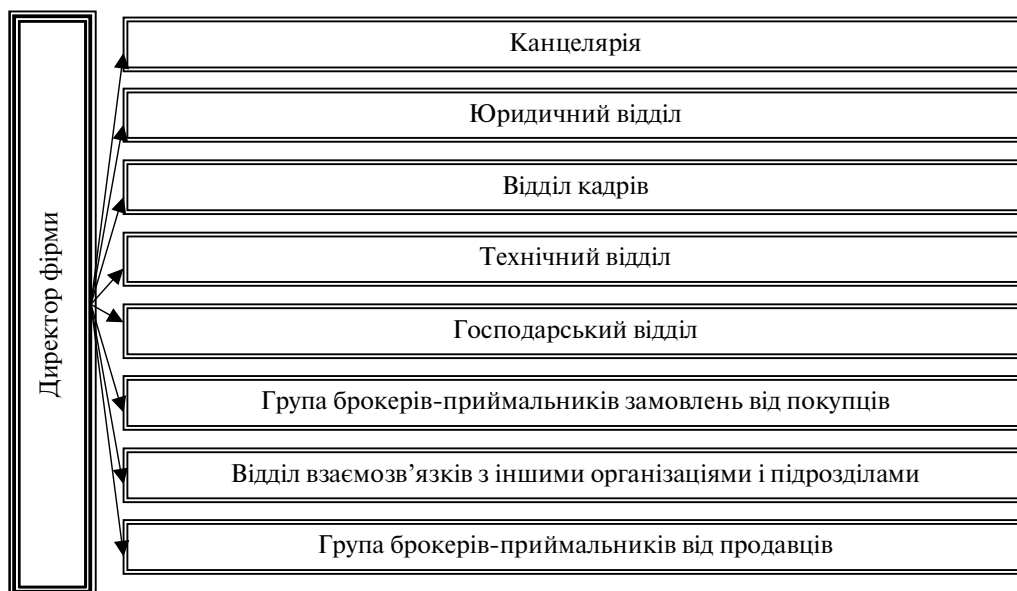
Брокери-приймальники виконують такі функції:

- виконання і аналіз доручень керівництва фірми і замовлень фірми та замовлень клієнтів з купівлі-продажу біржових товарів (контрактів);
- підготовка заявок для участі у біржових торгах;
- укладання угод на біржовому і позабіржовому ринках;

- підготовка звітів за укладеними угодами;
- повідомлення клієнтів про укладання для них угод або неможливість виконання їх замовлень;
- представлення брокерської фірми на товарній біржі і дії від імені цієї фірми;
- інформування підрозділів брокерської фірми про кон'юнктуру біржового ринку;
- вивчення вітчизняного і зарубіжного досвіду біржової торгівлі і брокерської діяльності.

Схема № 2.4

Типова організаційна структура брокерської фірми

Відділ взаємозв'язків з іншими організаціями і підрозділами взаємодіють:

- у визначенні стратегії закупівель і продажів – з торгово-закупівельними організаціями;

- у страхуванні біржових операцій – з кредитними і страховими організаціями;
- у фінансуванні різноманітних біржових операцій – з розрахунковим центром товарних бірж, кредитними і страховими організаціями;
- у договірно-правовій роботі – з юридичним відділом фірми;
- в аналізі кон'юнктури ринку – з усіма підрозділами брокерської фірми.

Етапами роботи брокерської контори є:

1) погодження купівлі-продажу біржових товарів на товарній біржі (торгово-закупівельні операції та брокерські контори);

2) погодження умов закупівлі товарів поза біржею з метою реалізації їх на товарній біржі за умови підвищення ціни на біржовому ринку (торгово-закупівельні операції та брокерські контори);

3) заявки клієнтів-покупців купити товар (контракт) на певних умовах (брокерські контори та покупці);

4) закупівля товарів з метою перепродажу на товарній біржі фірми (виробники (продавці) та торгово-закупівельні операції);

5) купівля-продаж товару від імені брокерської фірми і за її рахунок та від імені клієнтів і за їх рахунок (брокерські контори та товарні біржі);

6) винагорода за укладені угоди (покупці та брокерські контори).

Організаційна структура брокерської фірми також може включати:

- **Відділ нових рахунків** – перевіряють документи та фінансовий стан клієнта і присвоюють новому клієнту номер рахунка.

- **Відділ маржі** – після відкриття рахунка цей відділ встановлює вимоги до маржі для клієнта і дозволяє йому торгівлю. Після початку операцій службовці відділу слідкують за станом рахунка і виписують вимогу про поповнення маржі, якщо це необхідно. Цей відділ разом з керівником фірми приймає рішення у випадку дефіциту на рахунку клієнта, а також дозволяє знімати кошти з рахунка клієнта.

- **Відділ указів** – забезпечує постійний зв'язок з біржею і виконання всіх вказівок, що надходять з місцевих відділів. Вказівки надходять в операційний зал телефоном або телеграфом, оскільки брокерські фірми використовують власні телеграфні системи - електронні комунікації, що з'єднують кожен їх відділ з операційним залом біржі.

- **Відділ опрацювання даних** – приймає всі вказівки після їх виконання. Тут угоди перевіряються і вводяться в комп'ютер, який видає звіти за угодами.

- **Відділ постачання** займається постачанням і одержанням товару за форвардними і ф'ючерсними контрактами, а також розрахунками за тими ф'ючерсними контрактами, де не потрібне реальне постачання товару.

- **Відділ продажу** – це відділ, який відповідає за управління місцевими відділами.

Організаційна структура брокерської фірми може бути різною, але основні підрозділи і їх функції аналогічні.

Можливі дві форми взаємовідносин клієнтів з брокерськими фірмами і конторами чи окремими брокерами: стабільна – укладання договору на брокерське обслуговування; разова – укладання договору-доручення клієнта брокеру на укладання біржової угоди або передача брокеру гарантійного листа замість договору-доручення.

Договір на брокерське обслуговування укладається сторонами (підприємством-клієнтом і брокерською фірмою) на будь-який період і включає такі розділи:

- предмет договору;
- організація-виконавець;
- порядок взаємодії;
- зобов'язання сторін;
- гарант;
- умови розрахунків;
- відповідальність сторін;
- умови конфіденційності;
- особливі умови;
- порядок розгляду суперечок;
- строк дії договору;
- юридичні адреси сторін.

На біржовому ринку необхідна, як правило, наявність двох брокерів, один з яких представляє інтереси продавця, а другий - інтереси покупця.

На виконання конкретних дій клієнт укладає з брокером договір-доручення. Договір-доручення включає такі основні позиції:

- вид операції, який має здійснити брокер (купівлю; продаж);
- назва товару;
- кількість товару;
- ціна товару;
- якість товару;
- місцезнаходження або доставки товару;
- строк доставки;
- форма оплати;
- вид договору;
- гарантії брокеру;
- особливі умови.

Після виконання доручення клієнта брокери звітують за укладеними угодами.

На біржовому ринку продавець і покупець також можуть бути зв'язані через дилера. В такому випадку безпосередньо між собою вони вже не будуть зв'язані.

Найбільш поширеною на біржі є схема зв'язку брокерів і дилерів, тобто система подвійного посередництва.

Основні послуги, що надають брокерські фірми: купівля товарів, валюти, цінних паперів тощо; продаж матеріальних цінностей, зобов'язань та інше; бартерні операції; розміщення вільних коштів і цінних паперів клієнтів; страхування операцій. Попередню роботу з клієнтами, якщо тільки вони не приходять безпосередньо в контору фірми, проводять брокери-агенти. Брокерам-агентам, з якими укладені договори з найму, видається доручення брокерських фірм і набір бланків для заповнення їх спільно з клієнтами.

З клієнтом брокер-агент укладає договір на надання брокерських послуг, який потім засвідчується керівництвом фірми. У договорі клієнт доручає, а брокерська фірма зобов'язується за рахунок клієнта здійснювати операції від імені брокера, надавати клієнтові інформаційні послуги, пов'язані з реалізацією і придбанням товарів. Крім того, докладно записується порядок виконання доручень, гарантій, відповідальності сторін і порядок розгляду суперечок.

Результативність діяльності брокерських контор та окремих брокерів забезпечується завдяки ефективному проведенню посередницьких операцій на замовлення клієнтів і ґрунтується на відпрацьованих елементах їхньої торгової стратегії.

Торгові стратегії брокерів передбачають:

- дотримання умов передбачених у договорі між брокером і клієнтом;
- проведення торговельної політики, що забезпечує оптимальну прибутковість діяльності брокерської фірми та окремих брокерів.

Досягнення довіри в ділових стосунках між клієнтом і брокером зумовлює необхідність укладання між ними угод на відповідне обслуговування, де брокер бере на себе зобов'язання представляти інтереси свого клієнта на біржовому товарному ринку. Договір передбачає вибір клієнтом видів угод, за якими працює брокер, та системи обмежень і додаткових умов. Обмеження можуть бути пов'язані з ціною угоди, строками виконання доручень, базисом поставки, умовами розрахунку.

Обмеження, пов'язані з ціною угоди, передбачають, що брокер, враховуючи кон'юнктуру та цінову ситуацію на біржовому ринку, укладає угоду з максимальною вигодою. Як правило, це купівля за ціною нижчою від рівня, встановленого клієнтом, та продаж — за вищою, ніж встановлена, ціною.

Обмеження, пов'язані з терміном виконання доручення щодо виконання угод, передбачають, що клієнт, не встановивши точні терміни укладання угоди, надає брокеру відносну «свободу» у виборі часу її здійснення. Дії брокера за такої ситуації регулюються, з одного боку, цінами на конкретний вид товару, з другого — рівнем пропозиції на біржовому ринку.

Не завжди всі доручення клієнта брокер може виконати так як передбачалося та з вигодою для себе. Зокрема, це стосується доручень клієнта на укладання «угод з умовою», коли необхідно продати товар за одночасної купівлі іншого товару, потрібного продавцю. Така угода не приносить брокеру комісійних винагород, тому приймається на виконання лише за умови довгострокових контактів брокера з клієнтом. Торгова стратегія брокера базується, у такому випадку, на тих економічних інтересах, які дають йому контакти з клієнтом на укладення інших видів угод.

Торгові стратегії брокерів стосовно клієнтів передбачають надання консультативно-інформаційних послуг. За довгострокових контактів між брокером і клієнтом такі послуги окремо не оплачуються, проте брокер зацікавлений у швидкому просуванні товару за угодами на реальний товар та швидких оборотах контрактів на ф'ючерсних ринках.

У торговій стратегії брокера важливим моментом є його стосунки з клієнтом щодо взаєморозрахунків.

Особливо це важливо за умови непередбачених збитків клієнта через невдалі дії брокера на біржовому ринку чи виплату штрафів з інших причин. Як правило, такі ситуації заздалегідь обговорені і визначені позиції у діях як брокера, так і клієнта.

Існують і інші регламентації взаємовідносин брокера і клієнта, серед яких зобов'язання, що стосуються:

- періодичних звітів брокера про його діяльність у межах виданих доручень клієнта;
- повідомлення брокера про його дії за кожний біржовий день;
- інші офіційні та приватні повідомлення тощо.

Від початку своєї діяльності брокер (брокерська контора) має розрахувати і визначитися за основними напрямками:

- розраховувати оптимальний (раціональний) рівень коштів для початку організації діяльності на біржовому ринку, визначити джерела їх надходження і механізм повернення у випадку, коли для цього використовується позика;
- визначити асортимент товарів, у межах яких передбачається здійснювати брокерську діяльність. На основі аналізу біржової кон'юнктури цих товарів визначити товарну біржу чи кілька з них, де така діяльність може ефективно здійснюватися;
- визначитися з переліком питань, за якими брокер зможе надавати консультації та інші послуги своїм клієнтам та визначити їх обсяги для того, щоб не зашкодити основній діяльності;

- проводити аналіз своїх можливостей і визначити той сегмент на біржовому товарному ринку, який реально зможе зайняти;
- вивчити кон'юнктуру на ринку продукції, з якою брокер планує працювати, цінову ситуацію, тенденції і прогнози фахівців з цих питань;
- обрати найбільш ефективні, з позицій брокера, умови платежів і форм розрахунків за угодами;
- проводити аналіз можливих фінансових ризиків у процесі роботи з клієнтами;
- розрахувати граничні рівні збитків від своєї діяльності, визначити критерій ефективності на основі показника чистого прибутку на вкладений капітал.

До найважливіших умов договору на посередницьке обслуговування належать форми та розміри винагороди. Винагорода - це ціна послуг посередницької фірми і згідно з Законом України «Про підприємництво» вона встановлюється за погодженням сторін, у тому числі на основі співвідношення попиту і пропозиції на посередницькі послуги.

Оплата діяльності дилерів і трейдерів залежить від прибутку, який вони одержують у процесі своєї діяльності, оскільки вони самостійно організують і здійснюють свою посередницьку діяльність та визначають власний рівень прибутку.

Розмір брокерської винагороди залежить від наступних чинників:

- інтересів клієнта та його фінансового становища;
- дефіцитності та оборотності товару;
- конкретно взятої ситуації та інтересів брокера;
- виду угоди.

Розрізняють два основні види оплати брокерських послуг:

- як відсоток від суми укладеної угоди (від 2 до 15%, найчастіше – 5 - 10%);
- як різниця між вартістю угоди за ціною клієнта і вартістю фактично здійсненої угоди (до 50%).

В оплату праці брокера також входять виплати брокерської контори, які складаються із зарплати і спеціальних премій.

На обсяг винагороди за брокерську діяльність вагомий вплив мають і такі чинники, як різниця в цінах на один і той самий товар на різних біржах. У такому випадку брокер, організуючи реалізацію товару сам, вступає в контакт з іншими контрагентами, виходячи на свою або інші біржі. Зі своєї винагороди брокер сплачує біржі 2% за її послуги.

Ефективність брокерської діяльності визначається через систему розрахункових показників:

- рівень економічної ефективності брокерської діяльності. Визначається через відношення величини одержаного сумарного прибутку за укладеними угодами до величини всіх видів витрат, пов'язаних з укладанням контракту (від заявки клієнта до оформлення і реєстрації угоди після її укладання). Цей показник розраховується для узагальнення роботи за певний період як для оцінювання діяльності брокерської контори та брокерів, так і окремих операцій;

- обсяг прибутку на вкладений капітал. Дає змогу оцінити наскільки ефективно працює повна брокерська фірма порівнянно з іншими видами комерційної діяльності. Розраховують через відношення між сумарним прибутком, одержаним брокерською конторою протягом року, та вартістю сумарного капіталу, вкладеного за цей же період для розвитку її діяльності;

- обсяг прибутку в розрахунку на одного брокера. Дає змогу порівняти рівень ефективності діяльності брокерів у часі порівняно з іншими брокерськими фірмами. Розраховують як відношення обсягу прибутку брокерської фірми до загальної кількості задіяних у торгівлі брокерів;
- рівень рентабельності брокерських операцій. Визначають як процентне співвідношення між сумою прибутку від укладеної угоди до сумарної вартості цієї угоди.

2.4. Правила біржових торгів

Правила здійснення біржових операцій називають Регламентом біржі, до складу якого входить захист комерційних інтересів усіх учасників біржових торгів, створення умов для ефективної і чесної праці.

Основні розділи біржових правил:

- *Порядок проведення біржових торгів.* Біржовими сесіями називаються торги в офіційно відведений адміністрацією біржі час, упродовж якого учасники біржових торгів мають право укладати угоди.

Графік торгів складається з урахуванням режиму роботи інших бірж, які торгують аналогічними товарами. Це дає змогу учасникам торгів використовувати інформацію про ціни на інших ринках, проводити арбітражні операції.

- *Види біржових угод.* Біржі визначають характер угод, які можуть укладатися на певній біржі. Так, наприклад, на біржах України укладаються угоди з реальним товаром, цінними паперами і ф'ючерсними контрактами. Біржі визначають стандартні контракти для кожного виду угод, обсяги угод, стандартні дані поставок.

- *Біржова інформація.* Точна, своєчасна, повна інформація про укладені угоди дає можливість проаналізувати стан ринку, прийняти правильне рішення.

Біржова інформація поділяється на поточну і вільну. *Поточна інформація* - це інформація про останні угоди, які були укладені на біржі. Подібна інформація потрібна для швидкого оцінювання зміни ситуації на ринку в поточний момент. На багатьох біржах ця інформація виводиться на електронних табло.

Комп'ютерами забезпечується інформація про:

- поточну ціну попиту;
- поточну ціну пропозиції;
- найвищу ціну поточного дня;
- ціну закриття попереднього дня;
- відмінність на конкретний момент останньої ціни і ціни відкриття;
- доходність на конкретний момент;
- обсяг зарезервованих у торговельній системі засобів;
- обсяг укладених на конкретний момент угод.

Інформація відображає кінцеві результати біржового дня. За результатами торгів їх учасники щоденно отримують інформацію про ціни угод – останню, мінімальну, максимальну; ціни заявок – максимальну купівлі, мінімальну продажу; ціни котирування на продаж і купівлю; середньозважену ціну; прибутковість до погашення; кількість укладених угод.

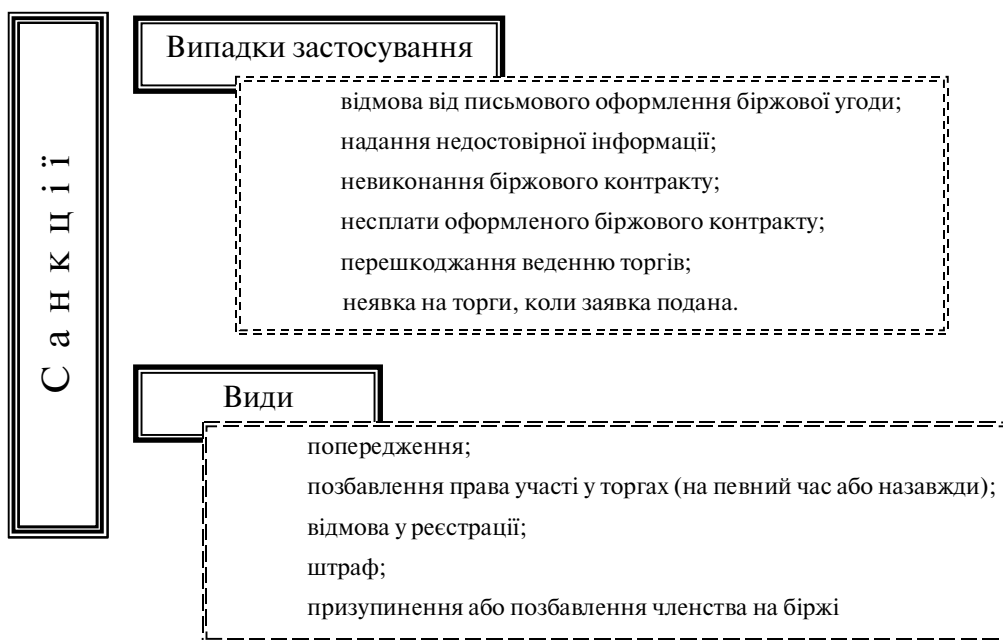
- *Порядок взаємних розрахунків членів біржі та інших учасників біржової торгівлі.* Він визначається взаємними правами і обов'язками учасників торгів, забезпеченням захисту їхніх інтересів.

Системи розрахунків досить різноманітні. Їх відмінності пов'язані як з національними особливостями правил розрахунків, так і з особливостями організації розрахунків на конкретній біржі.

Наприклад, у США розрахунки здійснюються через національну клірингову корпорацію. Нормальний строк поставки в США становить п'ять робочих днів після укладення угоди.

Схема № 2.5

Санкції та їх види до учасників-членів біржі

На сучасних українських біржах оплата біржових контрактів проводиться через біржу до виконання контракту як продавцем, так і покупцем. Підставою для перерахування вартості контракту продавцю є акт прийняття-здавання зазначеного у контракті товару, підписаний покупцем і продавцем, або письмова згода покупця на передплату. У випадку ненадання біржі акта прийняття-здавання у визначені контрактом строки, кошти, що надійшли від платника, повертаються йому біржею протягом 2-х робочих днів.

При надходженні заяви від продавця про порушення покупцем умов контракту біржа може затримати на своєму рахунку гарантійний внесок і прийняти рішення протягом п'яти робочих днів про порядок вирішення суперечки.

У випадку невиконання контракту винуватець сплачує штраф у встановленому Біржовим комітетом (Радою біржі) розмірі на користь біржі та сторони, що потерпіла.

Керівники біржі несуть відповідальність за будь-яке порушення Правил біржової торгівлі відповідно до Положень про структурні підрозділи біржі та Посадових інструкцій.

Біржовими правилами забороняються наступні дії учасників-членів біржі:

- приховування, притримування членом біржі від відкритого ринку будь-якого розпорядження (доручення) на угоду чи її частину на свою користь чи на користь іншої особи;
- торгівля із самим собою без зміни права власності;
- торгівля брокером за власний рахунок до виконання розпорядження клієнта;
- порушення черговості виконання замовлень клієнтів, що мають рівні умови придбання товару.

Процес біржової торгівлі передбачає велику кількість операцій, зміст і порядок виконання яких залежать від багатьох чинників – спеціалізації біржі, її форми, особливостей біржового товару, рівня стандартизації, якості товару, досвіду організації біржових торгів тощо. Ці операції регламентуються правилами біржової торгівлі. Біржовий процес поєднує п'ять операцій, що виконуються в такій послідовності:

- вивчення попиту і пропозицій товару за межами біржі та вихід брокера на біржу;
- узгодження умов угоди між брокером-продавцем і брокером-покупцем, укладання біржової угоди у процесі біржового торгу;
- оформлення та реєстрація біржової угоди, біржового контракту та розрахунків з біржею;
- розрахунок клієнта з брокером за здійсненою біржовою угодою;
- поставка та одержання товару, розрахунок за нього між клієнтами брокерів.

Біржові операції виконуються по-різному і в певній послідовності, деякі з них оформляються відповідними документами, що має важливе значення. Від ретельного оформлення документів брокерами та їх клієнтами залежить успіх усієї операції.

Підготовка біржових торгів починається з подання до інформаційно-довідкового відділу біржі офіційних письмових заяв за встановленою формою на продаж чи купівлю товару. Заяви складаються брокерськими фірмами, конторами, представленими на біржі.

Усі своєчасно подані заяви реєструються і вводяться в банк даних біржі. Подані заяви приймаються біржею тільки тоді, коли вони складені за встановленою формою і містять усю необхідну інформацію. У разі відсутності в заяві повної необхідної інформації вона не приймається біржею. Заяви, не подані в певний строк, до найближчих торгів не допускаються.

Приймання товарів та їх розміщення зумовлюється правилами біржової торгівлі. Члени біржі пропонують свій товар після його безпосереднього огляду брокерами на підприємствах або на підставі представлених зразків чи опису. Товар заноситься в книгу обліку і в картку брокера «ями» тільки в разі гарантованої кількості товару на складах біржі, про що робиться відповідна помітка. У правилах біржової торгівлі також затверджується перелік товарів, які котируються на біржі. При відкритій біржі та обмеженій кількості учасників торгів переважає бартерний обмін.

Організація біржового залу – давно відпрацьована схема і практично однакова для всіх типів бірж світу. Як раніше, так і тепер, біржа є насамперед тим місцем, куди учасники ринку звертаються для здійснення тих чи інших комерційних операцій.

Існує дві групи робочих органів біржі: периферійні і центральні. Периферійні служби здійснюють обслуговування клієнтури на місцях. Центральні служби біржі знаходяться безпосередньо в головній будівлі. Для цих служб спільними є операційний зал, головні офіси брокерських фірм, реєстраційне бюро, інформаційна служба.

Біржові угоди щодо кожного товару здійснюються в окремих операційних залах. Інколи операційний зал поділений на спеціалізовані секції, де укладаються угоди на визначені товари і їх групи. В операційному залі торгівля ведеться, як мінімум, за чотирма секціями. Такий порядок характерний для бірж США. Наприклад, на Чиказькій товарній біржі в операційному залі знаходяться чотири секції, торгівля в яких ведеться спотовими і ф'ючерсними контрактами: на сільськогосподарську продукцію, іноземну валюту, облігації і дивіденди по акціях.

Секції операційного залу сплановані так, щоб максимально полегшити учасникам торгівлі техніку укладення угод. На біржах США спеціалізовані секції називаються пітами («ямами»). Це восьмикутна платформа із сходишками вниз до рівня операційної зали. Таке розташування дозволяє всім покупцям і продавцям бачити один одного. На європейських біржах місце ведення операцій іноді організовується у формі кільця (рингу), навколо якого розташовуються учасники торгівлі (Лондонська біржа металів). **Біржове кільце** — це не повністю замкнута кругова арена з підвищеними кількома рядами. Такий принцип будови біржового кільця дає змогу добре бачити учасників торгу ведучому, своєчасно фіксувати їх реакцію при появі біржового товару, що виставляється на продаж, і ціни на нього. На сьогодні в українських бірж поки що немає спеціально будованих залів для проведення біржових торгів.

У центрі чи збоку кільця, або «ями» є підвищення, на якому знаходяться працівники біржі, які реєструють біржові угоди і ціни.

Головні офіси брокерських фірм часто знаходяться не в головній будівлі біржі, а в самостійних будівлях. У цьому разі в приміщенні біржі у них, як правило, є визначені службові майданчики, які займають співробітники брокерських і комісійних домів.

У біржовому кільці («ямі») торгівля здійснюється у встановлений час, який називається біржовою сесією, за чітко встановленими правилами. Біржова сесія обмежена часом, її початок і кінець чітко фіксовані і, як правило, зазначаються дзвінками.

Встановлений час біржової сесії — не просто організаційний момент. Він має важливе значення. Для кожного товару на біржі встановлюється свій графік, враховуючи режим роботи інших бірж (національних та іноземних), що торгують цим товаром.

Самі торги на біржах проводяться два рази на день. В середині сесії часто виділяють періоди по 30-40 хв., між якими існує 5-10 хвилин перерви.

Сучасні вчені виділяють три методи ведення біржових торгів:

- публічний, за яким угоди укладаються шляхом викриків, що іноді дублюються жестами;
- торгівля «шепотінням» використовується тільки в практиці окремих бірж Японії, Південно-Західної Азії;
- електронно-біржові торги.

Практика публічних біржових торгів заснована на принципах подвійного аукціону. В торговий зал біржі допускаються тільки уповноважені представники:

- зареєстровані брокери;
- службовці біржі;
- уповноважені відвідувачі;
- представники преси.

Брокери мають зареєструватися в реєстраційному комітеті біржі членами біржі, які вирішили їх найняти. Реєстрація означатиме право на торгівлю в торгових секціях - «ямах» і отримання комісійних за укладення угод. Кожному члену тут дозволяється мати двох брокерів у кожній товарній секції.

Усі торги товарами можуть проводитися лише учасниками, зареєстрованими на біржі, які укладають угоди купівлі-продажу товарів від імені клієнтів або за свій власний рахунок на біржі.

Усі ціни на товари встановлюються угодою між брокерами в товарній секції. Біржа не повинна контролювати ціни або маніпулювати ними.

За три дні до торгової сесії продавець або покупець дає брокеру замовлення. Брокер перевіряє всю інформацію, подану в замовленні. Він вимагає перевірки фінансового стану клієнта та перевірки товару за стандартами якості. Якщо брокер дає згоду представляти клієнта, то клієнт дає брокерові доручення в письмовій формі на право діяти від імені клієнта біржі. Крім того, клієнт переводить на банківський рахунок (у розрахунковій палаті біржі) гарантійний внесок (або «маржу»), який становить не менше 3% від оціненої вартості товару за повною сукупною ціною купівлі або продажу через біржу. Цей відсоток погоджується між клієнтом і брокером. Не пізніше, ніж за день до початку торгів, брокер отримує від клієнта підтвердження (копію платіжного доручення) про перерахування грошей. Продавець пропонує розмір ціни і обговорює з брокером мінімальну ціну продажу. Покупець пропонує ціну, за якою він зможе купити товар, а також максимальний її рівень. Клієнт має розробити альтернативні умови контракту.

Процес проведення і завершення торгів у біржовому колі проходить так.

У визначений час торгів маклер, роль якого полягає у сприянні ефективним торгам у товарній секції, розпочинає торги у такій послідовності:

- а) запрошує брокерів підійти у центр;
- б) брокер дає одну копію картки-замовлення на продаж гофброкеру, який вписує туди наступну інформацію:
  - номер торгів (№ 1, № 2 в той день і в конкретному товарному колі);
  - символ товарної секції;
- в) брокер оголошує свою пропозицію продати в такому порядку:
  - товар та сорт;
  - запропонована ціна за одиницю;
  - кількість, місце поставки, дата поставки та інші умови контракту;
- г) брокери, які зацікавлені в цій покупці, можуть ставити питання безпосередньо продавцю;
- г) брокери можуть вигукнути ціну, за якою вони б купили товар, і їх ціна може бути вищою або нижчою від запропонованої;

д) якщо брокер хоче купити товар за оголошеною ціною, він підіймає витягнуту руку долонею до себе і кричить: «Купую». Гофброкер на подіумі піднімає витягнуту руку долонею до покупця і кричить: «Продано». Покупець підходить до подіуму, записує дані про себе і ставить підпис на двох копіях картки-замовлення. З цього моменту контракт між двома брокерами стає юридичним зобов'язанням;

е) одна копія картки подається оператору для введення в комп'ютер. Інша залишається у брокера-продавця для обліку «продано». Брокер-покупець повинен зафіксувати цю угоду у своєму записнику (номер контракту, час, товарна яма, брокер-продавець, товар, ціна, кількість);

є) якщо немає відповіді з боку брокерів в «ямі», тоді гофброкер запитує: «Чи є пропозиція купити?» і фіксує на картці найвищу запропоновану ціну. У брокера-продавця є час обдумати пропозиції; якщо він не зацікавлений, то дає знати гофброкеру, який закриває торги з певного контракту і запрошує наступного продавця; час для кожного брокера контролюється гофброкером (3-6 хвилин);

ж) кожні 25 хвилин звучить гонг. Угода, яка перебуває в процесі укладення, повинна відбутися. Потім оголошується перерва (5 хвилин) (торги, як правило, йдуть з 11 до 13 години).

Підтвердження контрактів відбувається в розрахунковій палаті (з 14 до 17 години). Розрахункова палата та брокери мають підтвердити торги, які провели в «ямах». Брокер-продавець і брокер-покупець за допомогою службовця розрахункової (клірингової) палати остаточно погоджуються з таким повним контрактом.

На біржі існують особливі правила виставлення товарів на торги та зняття їх з біржових торгів. Ці правила вводяться для того, щоб обмежити позабіржовий оборот.

Біржа має прибуток з кожної укладеної угоди, тому вона зацікавлена у розширенні чисельності учасників торгів і збільшенні кількості угод.

Порядок виставлення та зняття товарів з біржових торгів наступний:

- Не пізніше ніж за два дні до початку торгів брокерські контори подають в інформаційно-довідковий відділ заявку, тобто пропозицію на продаж товару.

- При виставленні товару на торги його вартість вказують без урахування суми податку з продажу.

- Інформація про товари, які виставляються на наступні торги, оприлюднюється на стенді за 24 години до їх початку.

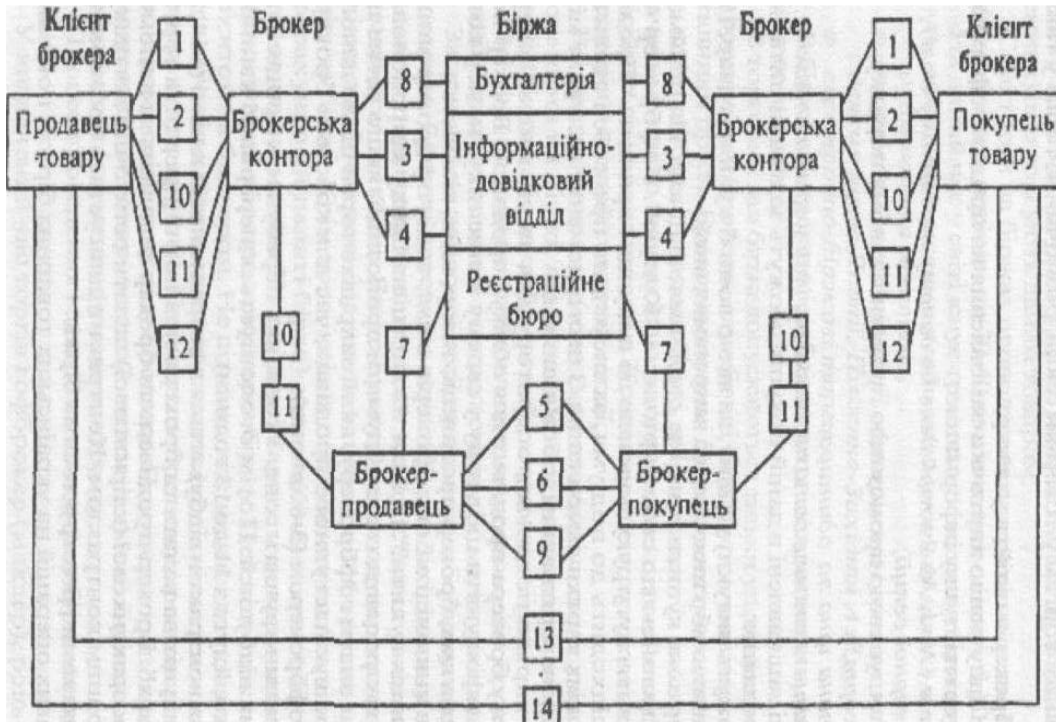
- Інформація про товари, які виставляються не на найближчі торги, котирується кожні три дні.

- Товари, інформація про які не була подана у встановлений строк інформаційно-довідковим відділом, до найближчих торгів не допускаються.

- Зміна інформації, яка вказана в заявці, здійснюється у торговому залі біржі відразу ж після закінчення обговорення пропозиції або протягом трьох годин після закінчення торгів (маклеру повідомляється ціна, з якої почнуться торги на наступний біржовий день).

- Заявка на продаж товару вилучається з інформаційного табло без згоди брокера після 10-ти торгів за участю вказаного в ній товару.

Послідовність операцій біржової торгівлі*

* Малюнок поданий за Дудяк Р.П., Бугіль С.Я.

Умовні позначки до малюнку 2.1:

- 1 – укладення договору на брокерське обслуговування;
- 2 – договір-доручення на здійснення біржової угоди;
- 3 – подання заявки на участь у біржових торгах;
- 4 – публікація біржової інформації про пропозицію продажу товару;
- 5 – біржовий торг;
- 6 – укладення угоди між брокерами;
- 7 – реєстрація угоди в реєстраційному бюро біржі;
- 8 – розрахунок брокерів з біржею за надані послуги щодо здійснення угоди;
- 9 – оформлення біржового контракту;
- 10 – направлення біржового контракту клієнтам брокерів;
- 11 – звіт брокера клієнту про здійснення угоди;
- 12 – розрахунок клієнта з брокером за посередництвом;
- 13 – поставки товару за біржовим контрактом продавцем покупцю;
- 14 – розрахунок за товар.

· За день до початку торгів або при вході до торгового залу біржі кожний брокер отримує інформаційний листок, який має перелік видів товарів, що виставлені на торги у цей біржовий день, із вказаними ціною та кількістю пропозицій, номерами брокерських контор, місцями знаходження, умовами розрахунків та строків поставки товарів за кожним пунктом.

· Брокер, який виявив, що в інформаційному листку неправильно вказаний його товар, має до початку торгів повідомити про це маклера, який обслуговує торги, і внести необхідне виправлення.

Якщо помилки припустився маклер, тоді брокер має повідомити про це відповідальному члену Біржового комітету, який знаходиться в торговому залі.

Досить часто трапляються випадки, коли брокер або відвідувач, отримавши на біржі інформацію, укладають угоди не на біржі, а за її межами. При цьому брокер, запропонувавши товар на продаж, несподівано знімає свою продукцію або взагалі зникає з торгів. Тому можуть встановлюватися більш жорсткі правила зняття товару з торгів. Наприклад, забороняється знімати біржовий товар до закінчення третіх біржових торгів, а також змінювати вказану в заявці інформацію до закінчення перших торгів.

Брокер може змінити інформацію про товар, вказану в заявці, лише в торговельному залі після закінчення обговорення продукції. У відповідній товарній секції брокер повідомляє маклеру (або помічнику) ціну, з якої розпочнуться торги на наступний день. Але якщо продавець товару не з'явився протягом кількох торгів і товар не проданий, то вже без згоди брокера заявка на продаж цього товару вилучається з інформаційного каналу. Кожна біржа має свої правила торгів.

У процесі формування правил ведення біржових торгів і правил поведінки на них сформувалася також особлива мова — біржова мова жестів.

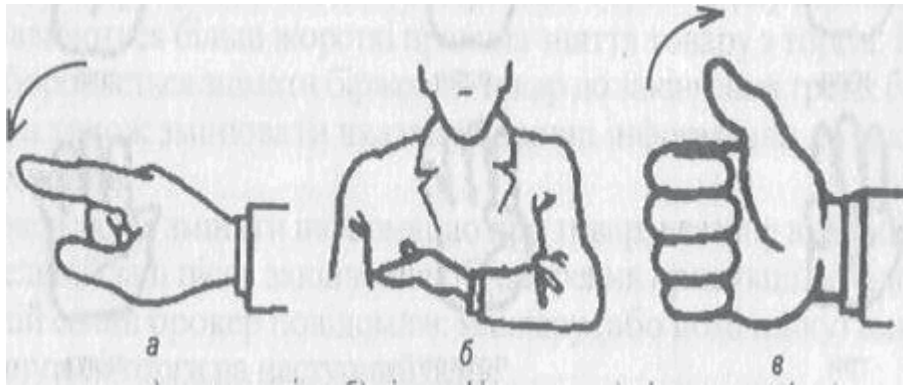
Біржові жести — це система умовних знаків (сигналів), поширених у біржовій практиці. Суть їх полягає в зміні положень долонь і пальців брокера, торканні підборіддя і лоба, щоб таким способом позначити вид, ціну та кількість товару, призначеного для купівлі-продажу. Є жести, характерні для окремих бірж, але є й універсальні, загальнозживані.

Насамперед, на біржі неможливо обійтися без цифр, адже необхідно назвати ціну і кількість товару. Будь-яку цифру можна показати за допомогою п'яти пальців.

Цифри від одного до п'яти позначають за допомогою пальців, піднятих вертикально, а від шести до дев'яти — витягнутих горизонтально, десятки — торканням пальцями лоба, а сотні — торканням лоба кулаком.

Потім маклер тричі з невеликими паузами повторює названу ним суму. Відповідно брокер у цей час повинен або знижувати ціну (якщо він покупець), або піднімати (якщо він продавець). Для цього брокер-покупець має піднімати вгору ліву руку і, повернувши до себе долоню, показати свою ціну. Брокер-покупець піднімає праву руку долонею від себе і показує пальцями свою ціну. Після кожної зміни пропозиції маклер починає трьохразове повторення нової запропонованої ціни. Останній брокер, який позитивно відповів на пропозицію, вважається стороною угоди. У цьому випадку він знову піднімає ліву руку відкрито, долонею до себе, і голосно, щоб було чути маклеру, називає номер своєї брокерської контори.

Мова жестів*

* Малюнок поданий за Дудяк Р.П., Бугіль С.Я.

Часто на біржах під час торгів брокери в основному викрикують свою інформацію. Наприклад, якщо маклер прочитав позицію, представлену брокером, а на неї ніхто не відреагував, тоді брокер може знизити ціну. Для цього він викрикує, наприклад, «знижую на 200». Якщо знову немає бажаючих, тоді брокер-продавець робить маклеру знак знизити ціну ще раз (мал. 2 (а)).

Якщо ціна зафіксована, тоді брокер показує це зігнутою в лікті горизонтально розміщеною рукою долонею вниз (мал. 2 (б)). Брокер також може підняти ціну. Це робиться підняттям великого пальця вгору (мал. 2 (в)).

Крім жестів, на біржі є і спеціальний жаргон, користуючись яким можна описати досить складний стан ринку, угоди, охарактеризувати брокерів, дилерів, джобберів, трейдерів.

Особливе місце в біржовому жаргоні відводиться термінам, які характеризують рух цін, стан попиту і пропозиції на біржі. В роботі бірж процес встановлення ціни - один із найважливіших. Він потребує оперативної реакції і відповідних слів, висловів, жестів. Використовувати жаргонні слова і вислови досить зручно, хоча б тому, що економиться час для вираження своїх думок і дій на біржі.

У світовій практиці біржової торгівлі використовують наступні жаргонізми:

- **Бовтанка** – безперервні однотипні операції купівлі-продажу цінностей, що здійснюються спекулянтами, які суттєво не впливають на кон'юнктуру ринку, що склалася; незаконна спроба брокера зібрати для себе додаткові суми комісійних шляхом прискореної купівлі-продажу цінних паперів за вказівкою клієнта.
- **Брокер на узбіччі** – член старої Нью-Йоркської напівофіційної фондової біржі, яка тепер має назву Американська фондова біржа.
- **В сторону** – в США будь-яка ціна угоди або котирування, що не відповідає поточному рівню цін на ринку.
- **Бик** – біржовий спекулянт, що грає на підвищенні.
- **В ящику** – повідомлення дилера клієнту про одержання від контрагента телеграфного повідомлення про те, що фактична поставка цінних паперів за попередньою угодою виконана.

· **Повітряна яма** – нестійка ситуація, пов’язана із «раптовим» або «надзвичайним» падінням курсу фондових цінностей, що виходить за межі допустимого відхилення, передбаченого структурою певного портфеля.

2.5. Біржовий ринок України та його регулювання

Започаткування біржової торгівлі в Україні пов’язують із відкриттям у 1796 р. товарної біржі в Одесі та у 1834 р. – у Кременчуці.

Сучасні вчені виділяють такі етапи розвитку української біржової торгівлі:

· 1796 – 1860 рр. – *зародження біржового руху*. Характерними особливостями цього періоду є створення та функціонування кількох товарних бірж з незначними обсягами угод, недосконалістю механізмів організації товарів, а також те, що не всі товари були предметом біржового обороту. Функціонування товарних бірж цього періоду не відіграло суттєвої ролі і на гуртовому ринку сільськогосподарської продукції. Торгівля здійснювалася переважно зерновими і, як правило, невеликими партіями.

· 1861 – 1900 рр. – *активізація і спеціалізація біржової торгівлі*. Характерним для цього періоду є економічне піднесення і розвиток товарно-грошових відносин. Товарні біржі створюються у всіх торгових центрах України, будуються елеватори, з’являються комерційні банки, починає працювати так званий кредит під товар, в основному для торгівлі хлібом, розширюється мережа залізниць, вдосконалюються транспортні засоби, що суттєво впливає на інтенсивність розвитку біржової торгівлі.

· 1900 – 1914 рр. – *інституалізація біржового ринку*. Біржі цього періоду надійно увійшли в народне господарство країни і мали суттєву питому вагу на гуртовому товарному ринку. Як правило, це були спеціалізовані біржі з торгівлі окремими видами продукції, а саме хлібні біржі, фруктові, м’ясні, винні та інші, серед яких найбільші біржові обороти мала Київська товарна біржа, Миколаївська хлібна та Одеська зернова біржі. Але початок Першої світової війни, а потім події 1917 р. призвели до повного припинення діяльності всіх товарних бірж України.

· 1920 – 1928 рр. – *відродження біржової торгівлі в умовах нової економічної політики*. Внутрішня економічна політика держави дала змогу відновити роботу всіх товарних бірж, що діяли до 1917р. Основними завданнями товарної біржі були:

- виконання посередницької діяльності;
- самостійне регулювання товарних ринків.

Формування товарної біржі відбувалося на корпоративній основі, біржа мала статут, її членами могли бути всі форми підприємств (державні, приватні, змішані), що сплатили вступний внесок. Товарна біржа була універсальною, через її канали проходила сировина, паливо, устаткування та інша продукція. Проте заборонялися спекулятивні операції, суворо дотримувався принцип збереження контрольних позицій державних та змішаних підприємств на загальних зборах і в біржових комітетах біржі.

· 1990 р. – до сьогодні. – *розвиток біржової торгівлі за умов становлення ринкових відносин*. Характерними особливостями становлення біржового ринку цього періоду є:

- з’ясування його економічної суті;

- створення правової бази;
- формування організаційної структури;
- опрацювання функціональної моделі;
- опрацювання механізму біржового ціноутворення.

У процесі організації та активізації діяльності товарних бірж вирішальна роль належить Закону України «Про товарну біржу», введеного в дію з січня 1992 р. Так, станом уже на квітень 1992 р., в Україні починає функціонувати близько 70 товарних бірж. Їх біржовий оборот становить близько 10 млрд. крб. (1,81 млн. дол. США). Частка сільськогосподарської продукції у структурі біржового обороту була незначна і становила близько 6 %.

Упродовж 1992 – 1994 рр. спостерігався спад біржової активності, поступово скорочувалися обсяги біржових угод, кількість діючих товарних бірж, у тому числі й таких, що торгували сільськогосподарською продукцією.

Це було зумовлене тим, що торгівля на товарних біржах організовувалася не за всіма представленими товарами, а продавалися виключно біржові товари, вся інша продукція проходила через позабіржовий гуртовий ринок.

Негативний вплив на діяльність біржового ринку справило введення в дію 28.02.1992 р. Закон «Про оподаткування доходів підприємств і організацій», згідно з яким посередницька діяльність, а саме податок на прибуток від аукціонів, біржових торгів, закупівельно-торгівельної діяльності був визначений у межах 75%. Тільки Закон України «Про оподаткування доходів підприємств» від 28.12.1994 р. дає законодавчу основу для відродження біржової діяльності в Україні, оскільки податок на посередницьку діяльність знижено до 45%. Це і зумовило в 1995 р., значну активізацію біржового ринку.

Виробники продукції почали самостійно реалізовувати її за контрактами (в тому числі державними) через торговельні біржі та контрактні дома, заготівельні посередницькі організації.

У 1996 р. біржі працювали вже в усіх регіонах України. Через них реалізовувалися значні обсяги товарної продукції. Так, обсяги реалізації зерна досягли в 1996 р. 3 млн. т., а насіння соняшнику - 450 тис. т. Біржова торгівля сприяла вирівнюванню і стабілізації цін. Питома вага сільськогосподарської продукції і продовольства в торговельному обороті бірж становить 50%.

Найбільш активними регіональними біржами є:

- Чорноморська (м. Миколаїв);
- Одеська аграрна та Одеська товарна біржа;
- Агропромислова біржа «Донбас» (М.Донецьк);
- Вінницька товарно-універсальна біржа;
- Київська агропромислова біржа;
- Полтавська агропромислова біржа;
- Західноукраїнська аграрна біржа (м. Львів);
- Західна регіональна товарна біржа (м. Львів).

З другої половини 1996 р. у біржовій торгівлі спостерігався спад активності. Обсяги угод, які уклалися на товарних біржах, що торгують сільськогосподарською продукцією, зменшилися у 3,6 раза. На думку спеціалістів, причини спаду біржової торгівлі продукцією полягають у наступному:

- відміні обов'язкового експорту продовольчої продукції через біржовий товарний ринок, як тимчасового в умовах економічної кризи явища;

- неправомірних адміністративних втручаннях у переміщення продукції територією країни;
- блокуванні рахунків товаровиробників і, як наслідок, великій кількості бартерних операцій за окремими видами продукції, що перевищує 50%-вий бар'єр;
- недосконалій системі оподаткування;
- невідповідності продукції європейським стандартам якості;
- відсутності гарантій виконання біржових угод, що призвело до залишення зарубіжними покупцями українського ринку, та ін.

Головною причиною великого розмаху бартерних угод, став неефективний, законодавчо не підтверджений біржовий механізм, невиконання брокерами та клієнтами взятих усних та законтракованих зобов'язань. Саме тому товаровиробники віддають перевагу бартерним угодам і використовують розрахунки готівкою.

Затухання біржових процесів справило негативний вплив на загальну ситуацію у формуванні ринкового середовища країни, що призвело до виникнення негативних явищ на ринку сільськогосподарської продукції:

- уповільнилося подолання диспаритету в цінах на продукцію сільського господарства та спожиті ним промислові товари і послуги;
- послабився процес формування гуртового ринку та його інфраструктури;
- зросли тіньовий сегмент ринку і обсяги бартерного обміну, що зумовлює негативні наслідки не лише для товаровиробників, а й для бюджету держави;
- розширилися обсяги продажу за демпінговими цінами та збільшилися неплатежі.

Починаючи з 1999 року спостерігається значна активізація біржової торгівлі взагалі та біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією зокрема.

Новими тенденціями на біржовому ринку є укладання форвардних угод подальшого експорту продовольства, асортимент якого значно розширюється.

Діяльність біржового ринку передбачає:

- взаємозв'язок бірж, інформаційний обмін і координацію торгів у режимі реального часу з урахуванням регіональних особливостей та спеціалізації виробництва товару;
- створення гарантійного товарного і фінансового механізму заінтересованості учасників біржового ринку;
- участь держави у створенні, функціонуванні та розвитку біржового ринку через відповідні структурні підрозділи Міністерства аграрної політики.

Вплив на ринкові процеси при цьому забезпечується, насамперед, через наглядові ради та біржові комітети бірж, а також через спостерігачів районних управлінь.

Як приклад, операції з купівлі-продажу сільгосппродукції Міністерство здійснює через спеціальні брокерські контори – державних агентів, які діють на Українській аграрній біржі, а в разі необхідності – на регіональних біржах і в торгових домах.

Суттєвим недоліком функціонування вітчизняних бірж є недостатньо відпрацьований механізм торгівлі ф'ючерсними контрактами, що не дає можливості виробникам та споживачам класичних біржових товарів застрахуватися від ризику

несприятливої кон'юнктури на ринку реального товару за допомогою операцій, пов'язаних з хеджуванням. Ці операції є вагомим регулюючим чинником цінової збалансованості товарів та гальмівним механізмом інфляційних процесів у країнах з розвинутою ринковою економікою.

Схема № 2.6

Економічні зв'язки біржової інфраструктури агропромислового ринку України*

* Схема подана за Дудяк Р.П., Бугіль С.Я.

Недоліки в організації біржового ринку викликані насамперед концептуальною безсистемністю переходу України до ринкових відносин та недосконалістю нормативно-законодавчої бази. Вони негативно впливають на ефективність біржових структур і практично роблять неможливою реалізацію основної функції товарної біржі – забезпечувати гуртову торгівлю.

Для активізації біржової діяльності в економіці України потрібно:

- стимулювати учасників та потенційних клієнтів у здійсненні біржових операцій;
- здійснювати укладання компенсаційних контрактів на біржових торгах;
- впорядкувати через державні органи влади систему митних позачергових зборів на експортні товари;
- встановлювати і коригувати державні закупівельні ціни з урахуванням цін біржових товарів ярмарків, аукціонів.

Для виходу України на світові біржові ринки необхідно провести ряд операцій, зокрема:

- купівля товарних сировинних активів на внутрішніх ринках;
- продаж цих активів на зовнішніх ринках;
- купівля на зовнішніх ринках базових активів для потреб держави;
- купівля-продаж ф'ючерсних контрактів на міжнародних ринках з метою хеджування (гарантія стабільності цінних факторів).

Перед Україною, зокрема перед самими біржами, стоїть ряд нагальних проблем, які потребують розв'язання. Це:

- консолідація бірж (скорочення їх чисельності (на початок 2003 року в Україні налічувалося близько 370 бірж, тимчасом як у всіх країнах з розвинутою ринковою економікою разом взятих їх близько 60);
- підготовка кадрів;
- залучення потужних фінансових структур і страхового бізнесу (в тому числі іноземних);
- визначення товарів;
- стандартизація контрактів, зміни податкового законодавства;
- заборона адміністративного втручання в підприємницьку діяльність.

Інакше кажучи, всі укази, закони, постанови про сприяння розвитку біржової діяльності так і залишаються пустими гаслами, покликаними створити імітацію бурхливої діяльності, якщо не будуть зроблені кардинальні зміни.

Регулювання біржової діяльності – це впорядкування роботи бірж і укладання біржових угод на основі встановлених правил і вимог.

В історичному аспекті регулювання біржової діяльності розвивалося за такими напрямками:

- регулювання з боку держави (державне регулювання);
- регулювання з боку бірж та інших учасників ринку (застосування принципу саморегулювання біржового ринку).

Державний контроль біржової діяльності базується на дотриманні певних принципів біржової діяльності:

- суспільної користі;
- гласності і відкритості біржових торгів;
- довіри;

- саморегулювання;
- гарантії прав учасників біржової торгівлі щодо виконання контрактів.

Країни світу, де є інститут товарних бірж, здійснюють державний контроль за біржовою діяльністю, щоб запобігти кризі, захистити клієнтів і брокерів, підтримати конкурентоспроможні товарні ринки.

У США регулювання біржової діяльності здійснюється федеральним урядом, органами штатів, у яких функціонує товарна біржа, та регламентується правилами і розпорядженнями власне біржі.

Законодавчо біржова торгівля у США регламентується такими актами:

- Законом про ф'ючерсні контракти на зерно (1922 р.);
- Законом про товарні біржі (1936 р.);
- Законом про Комісії з ф'ючерсної торгівлі товарами (1974 р.);
- Законом про ф'ючерсну торгівлю (1978, 1982, 1986, 1989, 1991 рр.).

У складі Міністерства сільського господарства США створена Комісія з товарних бірж, основними обов'язками якої є регулювання біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією.

У Великобританії підхід до регулювання біржової діяльності дещо інший: прийнято спеціальне законодавство і створено Раду з цінних паперів та інвестицій, головне завдання якої полягає у нагляді за товарними і фондовими біржами.

Рада повинна захищати інтереси клієнтів, розробляти єдині стандарти і підходи щодо організації біржової торгівлі. З метою більш жорсткого регулювання була створена асоціація ф'ючерсних брокерів і дилерів, завданням якої є регулювання діяльності основних учасників біржової торгівлі шляхом їх реєстрації. Законодавство дозволяє асоціації проводити розслідування і притягати до адміністративної відповідальності.

У Франції регулювання біржової діяльності виконує Комісія з ф'ючерсних і торгових ринків. В останні роки регулювання з боку цієї Комісії набуло більш жорсткого характеру. Вона зобов'язала і біржі, і членів надавати клієнтам більше інформації про ринки та рух цін, підвищила розмір мінімального внеску для реєстрації членів біржі з 1 до 3,5 млн. фр.

В Японії регулювання товарних бірж здійснюють відповідні міністерства (фінансів, сільського господарства, зовнішньої торгівлі і промисловості).

В Україні участь держави в сприянні і розвитку діяльності товарних бірж ґрунтується на законодавчо-нормативному його регулюванні, забезпеченні умов вільної конкуренції для всіх учасників біржової торгівлі, захисту їх економічних прав, свобод, правопорядку.

Метою державного регулювання біржового товарного ринку в Україні є:

- формування та забезпечення єдиної державної політики щодо розвитку та функціонування організованого біржового товарного ринку як чинника ринкового планування, ціноутворення та забезпечення можливої стабілізації цін при інфляційних процесах;
- координація діяльності центральних органів державної виконавчої влади з питань функціонування товарного біржового ринку;
- залучення урядових структур, державних та недержавних організацій для сприяння розвитку товарного біржового ринку;
- розгляд і затвердження Правил випуску та обігу товарних деривативів;

- упорядкування діяльності біржових посередників та реєстрація їх саморегулюючих організацій;
  - сприяння створенню єдиного інформаційного простору для відкритої торгівлі та визначення ринкових цін, з урахуванням перехідних запасів та потреб товарного ринку України та експортного потенціалу держави;
  - координація роботи щодо фахової підготовки (підвищення кваліфікації) спеціалістів з питань товарного біржового ринку та біржових посередників;
  - сприяння впровадженню нових для України біржових технологій – ф'ючерсних контрактів та опціонів, електронних біржових та торговельно-інформаційних систем;
  - призначення на сертифіковані біржі своїх представників, які контролюють виконання біржами законодавства України;
  - сертифікація суб'єктів біржового товарного ринку (товарні біржі, біржові посередники, біржові склади, електронні біржові торговельно-інформаційні системи, розрахунково-клірингові установи);
  - здійснення контрольно-наглядових та дозвільно-реєстраційних функцій.
- Органами державного регулювання біржового товарного ринку в Україні є:
- Національний банк України;
  - Комісія з цінних паперів і фондового ринку;
  - Комісія товарних бірж;
  - Міністерство економіки;
  - Комітет антимонопольної політики;
  - Фонд державного майна України;
  - Інші державні органи.

Втручання органів державної влади і місцевого самоврядування в діяльність товарної біржі з організації і регулювання біржової торгівлі, за винятком випадків, передбачених чинним законодавством, не допускається.

Рішення органів державної влади і місцевого самоврядування, що мають наслідком повне або часткове невиконання біржових контрактів і завдають збитків сторонам біржових контрактів, визнаються незаконними.

Збитки, завдані діями цих органів, включаючи упущену вигоду, відшкодовуються в повному обсязі з відповідних бюджетів.

Розроблення правової основи державного регулювання біржової діяльності в Україні базується на діючих законах, постановах, положеннях та указах, основними з яких є:

- Цивільний кодекс України.
- Закон України «Про підприємство» від 7 лютого 1991 р.
- Закон України «Про товарну біржу» від 10.12.91 (зі змінами і доповненнями від 26.01.93).
- Закони України «Про оподаткування» від 25.06.1991 р., «Про оподаткування доходів підприємств і організацій» від 21.02.1992 р., «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28.12.1994р.
- Закон України «Про цінні папери і фондову біржу» від 18.06.1991 р.
- Укази Президента «Про державний контракт на сільськогосподарську продукцію на 1995 рік» від 16.01.1995 р., «Про задоволення державних і регіональних потреб у сільськогосподарській продукції на 1996 р.», від 18.01.1996 р., «Про захо-

ди щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» від 6.06.2000 р. та «Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна» від 29.06.2000 р.

· Постанови Кабінету Міністрів України «Про прискорення організації біржового сільськогосподарського ринку» від 17.11.1995 р., «Про державну комісію з питань організації біржового с. г. ринку» від 11.04.1996 р. та «Про склад Державної комісії з питань організації біржового сільськогосподарського ринку» від 2.12.1995р.

Українські біржі також використовують принцип саморегулювання. Кожна біржа розробляє певні внутрішньобіржові нормативні акти, які є основою її біржової діяльності:

- Установчий договір;
- Статут;
- Правила торгівлі.

Установчий договір біржі визначає склад її засновників, їхні права та обов'язки, а також:

- мету створення біржі;
- первісний розмір статутного фонду;
- поділ його на секції і порядок розподілу їх між учасниками;
- порядок розподілу прибутку і створення резервного фонду;
- умови призупинення діяльності біржі; місцезнаходження та реквізити біржі.

Статут біржі включає:

- загальні положення;
- розмір періодичних (щорічних) внесків засновників біржі;
- розмір, порядок створення й зміни статутного капіталу та фондів біржі, прибуток біржі та його розподіл;
- права й обов'язки членів біржі;
- управління біржею;
- облік і звітність біржі.

Правила торгівлі на біржі передбачають:

- порядок проведення торгів;
- порядок виставлення і зняття з торгів біржового товару;
- види, порядок реєстрації, оформлення та розірвання біржових угод, розв'язання спорів та санкції за порушення правил біржової торгівлі.

Асоціація біржс — це неприбуткове об'єднання юридичних осіб, які визнані товарними біржами згідно з законодавством, створене з метою захисту інтересів своїх членів та інших учасників біржового товарного ринку.

Утворення та порядок діяльності асоціації бірж регулюються законодавством про об'єднання організацій з урахуванням особливостей встановлених законодавством.

Асоціація бірж є юридичною особою, яка діє на засадах саморегулювання і діяльність якої не має на меті отримання прибутку.

При об'єднанні бірж в асоціації необхідно враховувати наступні критерії:

- кількісний склад має налічувати не менше 20 товарних бірж, які представляють усі регіони України;
- усі товарні біржі, які входять до складу всеукраїнської організації, здійснюють діяльність на товарних ринках не менше трьох років;

· наявність встановленої процедури внутрішньої сертифікації своїх членів з метою контролю за їх діяльністю.

Порядок визначення статуту асоціації бірж встановлюється Кабінетом Міністрів України. Об'єднання бірж має такі повноваження:

- брати участь у розробленні нормативно-правових актів, положень, національних стандартів щодо діяльності на біржовому ринку;
- контролювати виконання нормативно-правових актів щодо діяльності на біржовому ринку;
- брати участь у професійній підготовці фахівців бірж та брокерів;
- захист інтересів своїх членів у питаннях судового та досудового вирішення спорів, пов'язаних з біржовою діяльністю відповідно до законодавства;
- сприяння розвитку конкуренції на біржовому ринку;
- підвищувати організаційний рівень бірж щодо обслуговування суб'єктів ринку;
- сприяти розвитку інформаційних технологій у біржовій торгівлі, широкому інформуванню суспільства про котирування цін, попит і пропозицію на біржах.

Національна асоціація бірж України (НАБУ) створена у квітні 1996р. з метою сприяння формуванню ринкових відносин, розвитку біржової торгівлі сільсько-господарськими та іншими біржовими товарами, реалізації прав та інтересів її учасників.

Предмет діяльності НАБУ

- проведення інформаційної, рекламної, наукової та іншої діяльності, пов'язаної з виконанням поставлених перед Асоціацією завдань;
- проведення наукових досліджень розвитку біржового ринку;
- розроблення та надання учасникам Асоціації програмних, методичних та інших матеріалів;
- сприяння виробництву та розповсюдженню між учасниками Асоціації друкованих матеріалів та фото-кіно-аудіо-відеопродукції, пов'язаної з основною діяльністю її учасників;
- організація та проведення в Україні і за її межами виставок, конференцій, семінарів;
- впровадження та використання нових інформаційних технологій;
- сприяння придбанню учасниками «ноу-хау», технологій та послуг, пов'язаних з біржовою діяльністю;
- представництво та реалізація законних прав та інтересів учасників Асоціації на їх прохання;
- організація інформаційно-аналітичних, консультативних та навчальних центрів;
- інші функції за рішенням її вищого органу управління, якщо вони не суперечать чинному законодавству.

Функції та завдання Асоціації:

- а) сприяння формуванню ринкових відносин і подальшому розвитку біржової торгівлі;
- б) розроблення програм для працівників бірж та брокерів, організація проведення їх навчання, видача сертифікатів;

- с) представництво прав та інтересів учасників НАБУ в органах державної влади та управління;
- д) розроблення правил торгівлі на товарних біржах, змін і доповнень;
- е) сприяння розвитку інформаційних систем;
- ф) розроблення проектів державних актів, що регулюють біржову торгівлю;
- г) надання допомоги у розв'язанні спірних питань;
- h) організація рекламної та інформаційно-видавничої діяльності;
- і) визначення критеріїв та вимог до сертифікації учасників НАБУ щодо офіційного їх визнання.

Перелік додаткових послуг, що надаються біржам, які входять до НАБУ:

- торгівля сільськогосподарською, промисловою продукцією та нерухомістю;
- проведення аукціонів з продажу великої рогатої худоби та іншої сільськогосподарської продукції;
- проведення аукціонів з продажу об'єктів приватизації та земельних ділянок;
- юридичні послуги та консультації щодо експортно-імпортних операцій, торгівлі і членства на біржі;
- інформація про ціни на світових, українських та позабіржових ринках;
- послуги інформаційно-аналітичних центрів;
- інформаційно-консультативні та маркетингові послуги (підключення до Internet, електронна пошта, телеконференції тощо).

Організації, що входять до НАБУ (загальна кількість – 23):

1. Спеціалізовані:
  - Волинська (м. Луцьк);
  - Подільська (м. Хмельницький).
2. Універсальні:
  - Кримська (м. Сімферополь);
  - Маріупольська;
  - Українська (м. Київ).
3. Товарні:
  - Чорноморська (м. Одеса);
  - Харківська;
  - Рівненська;
  - Черкаська;
  - Придніпровська (м. Дніпропетровськ);
  - Запорізька;
  - Донецька;
  - Вінницька.
4. Аграрні та аграрно-промислові:
  - «Донбас» (м. Донецьк);
  - Дніпровська (м. Дніпропетровськ);
  - Луганська;
  - Львівська - Західноукраїнська;
  - Івано-Франківська;
  - Київська;
  - Полтавська;
  - Тернопільська;
  - УАБ (м. Київ).

Засновниками НАБУ є:

- Агропромислова Асоціація «Земля і люди»;
- Агрофірма «Легедзине»;
- Агрофірма «Прут»;
- Асоціація «Інтерагро»;
- Асоціація виробників цукру Черкаської області «Черкаси-цукор»;
- Асоціація «Аурус»;
- Багатогалузевий концерн «Співдружність», м. Херсон;
- Банк «Градобанк»;
- Банк «Укрінбанк»;
- Банк «Український Кредитний Банк»;
- Виробничо-комерційне товариство «Бургас-Київ»;
- Жашківський агроцукрокомбінат;
- Інформаційне агентство «Інформфермер»;
- Концерн «Славутич»;
- Концерн «Украгротехсервіс»;
- Корпорація «Украгропромбіржа»;
- Корпорація «Агронафтопродукт»;
- Корпорація «Віадук»;
- Корпорація «Мегасервіс»;
- Міжнародна адвокатська компанія «БІ-Ай-ЕМ»;
- Об'єднання «Укрпродконтракт»;
- Підприємство «Інтерконтракт»;
- Регіональний виробничий центр «Кіровограденерго-постач»;
- Спільне підприємство «Агропромтех»;
- Спільне підприємство «Будінвест»;
- Спільне підприємство «ТЕР холдинг компанії україна»;
- Товариство «Агроінком»;
- Товариство «Агрохімцентр»;
- Товариство «Аста Лтд»;
- Товариство «Грандпромінвест»;
- Товариство «Гудвіл»;
- Товариство «Київська фінансова компанія»;
- Товариство «Облагрпостач» м. Одеса;
- Товариство «Росьагросервіс»;
- Товариство «Таращарістцукор»;
- Товариство «Украгробізнес»;
- Товариство «Украгропром»;
- Товариство «Укрнафтінвест»;
- Товариство «Універсум»;
- Товариство «Фламінго»;
- Торговельно-виробничий центр «Кіровоградагропром-постач»;
- Шполянський цукровий завод.

Українська аграрна біржа (УАБ) та інші організують торги за єдиними біржовими правилами. При спотових торгах на нинішньому етапі розвитку гуртової торгівлі відмінність може полягати в тому, що біржа оперує крупними експорт-

ними лотами стандартизованого товару, який знаходиться на біржових складах, а регіональні біржі видають покупцям документи на товар від районних торгових домів, і обсяг їх лотів, природно (а за необхідності, штучно), менший. Українська аграрна біржа в основному організовує єдину інформаційну систему, яка функціонує через уніфіковані засоби і правила зв'язку, з концентрацією інформації безпосередньо від торгових домів і регіональних бірж у спеціалізованих представництвах (філіалах) та центральній (аграрній) біржі. Міністерство аграрної політики та його підрозділи мають доступ до інформаційної біржової системи для здійснення функцій аналізу, регулювання та контролю. Вплив на ринкові процеси при цьому забезпечується, насамперед, через ради спостерігачів та біржові комітети, а також через спостерігачів районних управлінь сільськогосподарства в районних торгових домах. Операції з купівлі-продажу сільгосппродукції Міністерство здійснює через спеціальні брокерські контори – державних агентів, які діють на Українській аграрній біржі, а в разі необхідності - на регіональних біржах і в торгових домах.